

TERVEK AZ ERDÉLYI KORMÁNYZÓSÁG MEGSZERZÉSÉRE 1601-1602-BEN

Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI-XVII. század fordulóján

Az erdélyi fejedelemségnek megszületése utáni első igazán komoly tehertétele a tizenöt éves háború volt. Báthory Zsigmond, mint ismeretes, az 1595 januárjában II. Rudolf császárral megkötött szerződés után nem sokkal fegyveresen is belépett a háborúba. A háború elhúzódása és az elmaradó katonai segítség miatt 1597-ben lemondott, néhány hónappal később azonban visszatért. Kiszámíthatatlan lépései válságot idéztek elő, amely a Prága és Sztambul átmeneti meggyengülése következtében a térségben kialakult hatalmi vákuum miatt egyre mélyült. Ezt jelezték az 1599-től egyre-másra felbukkanó fejedelem- ill. kormányzójelöltek. Az alábbiakban az olasz-erdélyi kapcsolatoknak a szakirodalom által egy eddig kellően figyelembe nem vett aspektusával, a fejedelemségnek a Gonzagák mantovai hercegségével kialakított kapcsolata egy szeletével foglalkozunk.¹

Itália, így természetesen a mantovai fejedelmi család érdeklődése a térség iránt a tizenöt éves háború kitörése következtében erőteljesen megnőtt. Ezt az érdeklődést bizonyítja az akkori mantovai herceg, Vincenzo Gonzaga háborús szerepvállalása 1595-ben, 1597-ben és 1601-ben. Ez utóbbiról több tanulmány is született Florio Banfitól és Vincenzo Errantétól², akik elsősorban a herceg magyarországi szereplését tárgyalták, de nem foglalkoztak azokkal a tervekkel amelyek Erdéllyel kapcsolatban születtek, amelyekben pedig a család két tagja, Vincenzo és Ferrante Gonzaga is kulcsszerepet játszott az 1601-1602-es években.

A fordulatokban bővelkedő 1600-as év eseményeit Mihály vajda és Giorgio Basta párharcra vezette be,³ a miriszlói csata után azonban újra színre lépett a lengyelek és törökök által támogatott egykori fejedelem, Báthory Zsigmond. Az újabb belpolitikai váltást a lécfalvi országgyűlés által Prágába küldött erdélyi követség jelezte, amely meglehetősen merész követeléseket fogalmazott meg: a császár küldje Erdélybe Miksa főherceget, de tanácsadók és hadsereg nélkül, az erdélyi püspökséget szüntessék meg, és ismerjék el a protestáns felekezetek szabadságát.⁴ A januárban benyújtott követeléseknek az erdélyi események adtak nyomatékot, az erdélyi rendek ugyanis, látván a Habsburg katonai jelenlét gyengeségét, és félvén egy újabb török, illetve lengyel támadástól, februárban Kolozsváron rövid ideig őrizetbe vették Bastát és a németes párt vezetőit, majd

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani a Soros Alapítványnak és a Bolyai Ösztöndíj Bizottságnak, amelyek kutatásaimat segítették.

² *Florio Banfi*: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (HK) XL. (1939) 1-33., 213-228. o.; XLI. (1940) 143-156. o. és *Vincenzo Errante*: Forse che sí, forse che no. In: *Archivio Storico Lombardo* 42 (1915) 15-114. o.

³ Mihály vajda működéséről magyarul máig a legrészletesebb *Szádeczky-Kardoss Lajos*: Mihály vajda története. Temesvár, 1893., legújabban pedig *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 400-417. o. (A továbbiakban: *Tóth*.)

⁴ A követelésekről v. ö. *Andrei Veress* (pub.): Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-românești. Vol. VI. (1600-1601). București, 1933. 302-303., 306-307. o. (A továbbiakban: Documente.)

ünnepélyesen Báthory Zsigmondot választották fejedelemmé,⁵ aki márciusban érkezett meg az országra és rövid idő alatt birtokba vette azt.

Prágában izgatottan reagáltak az eseményekre, a császári csapatok ugyanis Basta vezetésével Szatmárra húzódtak vissza, hogy segítséget nyújthassanak a Buda ostromára készülődő főseregnek. Az erdélyi események azonban a haditerv megváltoztatására kényszerítették a császárt. A Prágában tartózkodó és a császár kegyeibe visszaférközni igyekvő Mihály vajdát újra Erdélybe rendelték, hogy Bastával együtt törjön be a fejedelemségbe és szorítsa ki onnan Báthory Zsigmondot. A gyors intézkedésre azért volt szükség, mert attól tartottak, hogy a nyugalanság Felső-Magyarországra is áterjed, amely beláthatatlan következményekkel járt volna.

Az Erdélybe induló csapatok felfogadásával és az elmaradt zsold kifizetésével az új felső-magyarországi főkapitányt, Ferrante Gonzagát bízták meg,⁶ akinek ügyelnie kellett a két országrész közötti összeköttetés fenntartására is, amire nagy szükség volt az Erdélyben igen bizonytalan helyzetbe került Giorgio Basta miatt. Ezen kívül még egy igen kényes megbízatás is várt rá: köztudomású volt, hogy Mihály vajda és Basta gyűlölik egymást, mégis együtt kellett fellépniük a közös ellenség ellen. Az új főkapitányra várt tehát a feladat, hogy összebékítse őket Kassán és megbeszélje velük a további teendőket.⁷

Ferrante Gonzaga áprilisban érkezett meg állomáshelyére, amelyet közvetve Bastának köszönhetett, aki az erdélyi kormányzás mellett képtelen volt ellátni a felső-magyarországi ügyeket is. Kulcsfontosságú pozíciót bíztak rá, amit az imént mondottakon túl Basta újonnan előkerült, több tucatnyi, az 1601. folyamán hozzá írt levele is bizonyított.⁸ Feladatát mindenestre jól végezte, hiszen Basta augusztus 4-én Goroszló mellett győzelmet aratott Báthory Zsigmond felett. A vereség ellenére Zsigmond továbbra is hatalmi tényező maradt Erdélyben, ezért a kormányzat kénytelen volt tárgyalásokba bocsátkozni vele, amelyek egészen 1602 tavaszáig elhúzódtak. A fejedelem kezére játszott az is, hogy Basta Mihály vajdával való kibékülése kérészetűnek bizonyult. Miután Zsigmond elküldte hozzá, ill. Gonzagához a Mihály árulását bizonyító leveleket, a tábornok augusztus 19-én saját sátrában megölette.⁹ Mihály halálával úgy tűnt, a császári kormányzat végleg úrrá lett a nehézségeken és megkezdheti a tartománynak a birodalomhoz való csatolását. Az erdélyi rendeket újfent hűségesküre bírták, és nem maradt olyan erő, beleértve a lengyeleket és a törököket is, amely komolyan veszélyeztethette volna az erdélyi Habsburg uralmat. A kormányzat ennek megfelelően hozzá is kezdett – úgy tűnik előre elkészített forgatókönyv alapján – a fejedelemség pacifikálásához.

⁵ Az eseményekről részletesen *Gömöry Gusztáv*: Adalékok az 1601-1602. erdélyi hadjáratához. In: HK X. (1897) 59-64., 235-257. o.

⁶ Ferrante Gonzaga felső-magyarországi főkapitánnyá történő kinevezéséről és egyéb vele kapcsolatos tervekéről v. ö. *Eudoxiu Hurmuzaki*: Documente privitoare la Istoria Românilor XII. București, 1903. (A továbbiakban: *Hurmuzaki*.) VIII. 309., 631., 1112., 1142-1143., 1194. o. A család bozzolói ágához tartozó Ferrante Gonzaga (1550-1605) 1571-ben harcolt a török ellen Lepantónál, majd Flandriában a kor egyik leghíresebb hadvezére, Alessandro Farnese alatt szolgált, aki hadi érdemei elismeréseként egy német egység ezredesévé nevezte ki. *Pompeo Litta*: Le celebri famiglie italiane. Milano, 1819. III. fol. 132.

⁷ A hadi előkészületekről v. ö. *Veress Endre*: Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597-1607) I-II. Budapest, 1909. I. 549-552. o. (A továbbiakban: *Veress*, Basta.) és Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat (ÖStA KA HKR), Protokollum Registratur (Prot. Reg.), Bd. 207. fol. 86-88.

⁸ Archivio di Stato di Mantova (ASMn), Archivio Gonzaga (AG), busta (b.) 1847.

⁹ Uo. Báthory Zsigmond 1601. január 15-én kelt levele Giorgio Bastának.

A tervek ugyanis már 1598-ban, Zsigmond lemondása és távozása után körvonalazódtak. A tartomány élére akkor a Habsburg dinasztia egyik tagját, Miksa főherceget akarták ültetni, aki a főhadparancsnoki posztot birtokolta. A források arról tanúskodnak, hogy az erdélyi kormányzóság mellett, legalábbis katonai szempontból, Miksa döntő befolyással rendelkezett volna Felső-Magyarország felett is. Felső-Magyarországi főkapitányként Giorgio Bastát rendelték alá, Erdélyben pedig, a mantovai követjelentések tanúsága szerint, Vincenzo Gonzaga lett volna a helyettese. Sajnos a követi beszámolók meglehetősen szűkszavúan beszélnek a herceg jelöltségéről, Vincenzo intenzívnek mondható háborús szereplése és annak eredménytelensége mindenestre megmagyarázzák ajánlkozását; sem 1595-ben, sem 1597-ben nem sikerült olyan katonai beosztást elnyernie, amelyet megfelelőnek gondolhatott saját maga számára, és meg kellett elégednie a statisztaszereppel.¹⁰

A tervből akkor – Báthory András hatalomra kerülése, illetve Mihály vajda miatt – nem lett semmi. Miriszló után ugyan újra napirendre került a kérdés, és a kormányzat el is küldte a terepet előkészítő biztosait, David Ungnadot és Székely Mihályt. Katonai kormányzóként Pálffy Miklóst szemelték ki,¹¹ Pálffy azonban 1600-ban váratlanul meghalt, így végül Erdélybe Giorgio Basta ment, aki, mivel nem volt képes a felső-magyarországi ügyeket egyidejűleg kézben tartani, kénytelen volt átadni helyét Ferrante Gonzagának.

Nem Bastán múltott, hogy sem 1600-ban, sem az azt követő években nem sikerült a főhercegnek Erdélybe bejutnia. A Mihály vajda felett aratott győzelem felcsillantotta ugyan annak lehetőségét, hogy Miksa főherceg végre elfoglalhatja a kormányzói széket, a főherceg azonban nem készült túlságosan nagy lelkesedéssel új állomáshelyének elfoglalására.¹² Tartózkodó magatartását jellemzi 1601. január 12-én Rudolfnak írott memoriáléja, amelyben pontosan ismertette azokat a feltételeket, amelyek alapján hajlandó volt volna elvállalni a meglehetősen kényes megbízatást: a sziléziai lovasságon és az egyéb segédcsoportokon kívül még ezer lovas bocsássanak rendelkezésére, akik közül a sziléziaiak és egy kétezer gyalogosból és ezer lovasból álló sereg már a bevonulásakor álljon rendelkezésére;¹³ állandó hadseregre van szüksége, amely nem erdélyiekből, hanem idegenekből, lehetőleg sziléziaiakból áll, és a hadsereg első hat havi zsoldját előre kéri. A maga számára havi ötezer talléros fizetést kötött ki, és pontosan megszabta a vele együtt Erdélybe vonuló udvar főbb méltóságainak és a tisztikar tagjainak havi illetményét is.¹⁴ Az emlékiratból nem csak az erdélyiekkel, hanem a fejedelemség szomszédai-

¹⁰ ASMn AG Lett. di Aderbale Manerio b. 474. nr. 46.

¹¹ V. ö. *Hurmuzaki* XII. 751. o. Egy érdekes, név és dátum nélküli feljegyzés szerint Johann Baptist Pezzen ezredes és Székely Mihály szatmári kapitány helyett eredetileg Pálffy Miklós és Nádasdy Ferenc ment volna Erdélybe. ASMn AG b. 508.

¹² V. ö. Spinelli nuncius Cinzio Aldobrandininek írt levelét 1601. január 8-án, Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato (ASV Segr. St.) Principi vol. 54. 134r.

¹³ V. ö. *Tóth*, 385. Miksának Erdély pacifikálása tárgyában írott levelét v. ö. Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591-1618). II. (Közreadja *Veress Endre*.) Budapest, 1943. 447-450. o.

¹⁴	„pro Serenissimo Archiduce	5 000 fl.
	pro castris transferendis	2 400 fl.
	summa	7 400 fl.
	pro generali capitaneo	1 500 fl.
	pro marschallio	1 200 fl.

val – a törökökön kívül a román vajdaságokkal és Lengyelországgal – szemben érzett mélységes bizalmatlansága is kitűnik, amelyre többször is visszatért írásában.¹⁵

A főherceggel ellentétben Ferrante Gonzaga nagyon is szeretett volna Erdélybe utazni. 1601. január 29-én írt levelében fel is ajánlotta szolgálatait a főhercegnek, amelyre Miksa mentegetőzve válaszolt a körülmények kedvezőtlen alakulására hivatkozva.¹⁶

Ferrante Gonzaga először 1595-ben járt Magyarországon és már akkor Miksa kíséretében teljesített szolgálatot, így érthető, hogy 1601-ben is éppen az ő neve került szóba először erdélyi, majd felső-magyarországi hadvezérként.¹⁷ Egy 1595. december 15-én kelt jelentés Miksa hadi erényei mellett éppen Ferrante Gonzagáét emeli ki, aki Erdélybe akart menni, hogy egyesítse erőit Báthory Zsigmond csapataival a török elleni hadjáratban. 1597-ben őt szemelték ki a fejedelem megsegítésére küldendő hatezer fős hadsereg élére.¹⁸ Jelölése összefüggésben lehet azzal, hogy Ferrante szívélyes viszonyban volt a fejedelemmel, akit 1597 tavaszán ismert meg Prágában. A találkozó sikerét sejteti Alessandro Catrani Vincenzo Gonzagának írt levele is, aki szerint a továbbiakban az erdélyi ügyek felől sokkal jobban lehet informálódni a hercegen keresztül.¹⁹ Bár a tervezett út megghiúsult, 1598-ban újra hallunk róla, ezúttal a felső-magyarországi főkapitányi poszttal kapcsolatban, amelyet végül Basta kapott meg.²⁰ 1601 első hónapjaiban, amikor – mint láttuk – Miksának ajánlotta fel szolgálatait, Aderbale Manerbio követ tudni vélte, hogy ő lesz az meghódított tartomány luogotenente generaléja, vagyis a főherceg katonai helyettese.²¹ Az események azonban újra közbeszóltak; mielőtt Miksának 1601-ben komolyan is szembesülnie kellett volna a rábízott feladattal, Báthory Zsigmond váratlanul visszatért. A két országrész kormányzásának kérdése, amelyet a jelek szerint Prága egy kézben akart tudni, tehát 1601-ben sem oldódott meg.

A földrajzi fekvés és a logisztikai problémák mindenképpen indokolták, hogy együtt kezeljék a két országrészt, élükön egy-egy katonai vezetővel, és magával a kormányzóval, aki Erdélyben székel. A Zsigmond visszatérése által teremtett zűrzavaros helyzetet azonban tovább bonyolította, hogy a Habsburg családon belül is viták folytak a két terü-

pro magistro armorum et eius apparatu	2 400 fl.
pro consiliario bellicis et scribis	1 000 fl.
pro consiliario administrationis	1 000 fl.
pro ministris aulicis	2 000 fl.
pro centum satellitibus	882 fl.
pro extraordinariis expensis inquisitionibus tabellariis et eiusmodi	1 200 fl.
summa	11 182 fl.
summa summarum	18 582 fl.

propositae fuerunt hae duae rationes pecuniarum una cum litteris Suae Maiestatis.” ASV Fondo Borghese I. vol. 651. 55r-v.

¹⁵ Erről egyébként Spinelli pápai nuncius is beszámolt, aki a memoriálét elküldte Rómába. Uo.

¹⁶ *Hurmuzaki*, VIII. 1142-1143. o.

¹⁷ ASMn AG b. 533. Lett. di Ferrante Gonzaga, nr. 1.

¹⁸ *Hurmuzaki*, III/1. 156., 174. o. és *Hurmuzaki*, VIII. 309. o. Miksa erdélyi bevonulásának tervéhez v. ö. még *Tóth*, 382-385. o.

¹⁹ ASMn AG b. 471 Diversi nr. 25.

²⁰ Ugyanekkor került szóba Vincenzo, mint Erdély katonai kormányzója, Miksa főherceg helyetteseként. ASMn AG b. 474. Lett. di Aderbale Manerbio nr. 46.

²¹ Uo.

let kormányzásával kapcsolatban. Minden jel arra mutat, hogy Miksa tervezett kormányzása egyet jelentett volna egy újabb, főhercegi vezetés alatt álló tartomány kialakításával, ahogy az örökös tartományok esetében a dinasztiaán belül szokás volt. Ez azzal a veszéllyel járt, hogy az Alsó- és Felső-Ausztriát kormányzó, de a Bécsben maradt kormányzók révén a magyarországi területeket is irányító Mátyás főherceg kezéből kicsúszik a királyi országrész egy része. Ezt a császárral igen feszült viszonyban lévő főherceg nem nézte tétlenül, és megpróbált minél több akadályt gördíteni a nyilvánvalóan Rudolf udvarából eredő elképzelés megvalósítása elé. Basta már 1597-ban szóvá tette egyik levelében, hogy lehetetlen a hatékony kormányzás, ha Miksának a katonai ügyeken kívül mindenben ki kell kérnie Bécs véleményét.²² Mátyás főherceg Rudolfnak írott 1600. november 27-ei levelében azt javasolta, hogy Miksát küldje inkább Tirolba, ahol Ferdinánd halála után a stájer ág szolgálatában sokkal többet tehet, mint Magyarországon, a magyarországi területek kormányzását pedig hagyja az ő kezében.²³

Erdély kérdését Mátyás főherceg szívügyének tekintette, amit az is bizonyít, hogy Báthory András halála után energikus lépéseket tett az erdélyi kamara mielőbbi felállítására érdekében. Lépései összhangban álltak a császári kormányzat azon terveivel, amelyek – mint azt Makkai László tanulmányából tudjuk –, azt célozták, hogy elhárítsák az egyre fenyegetőbb pénzügyi csődöt. Ezért próbálták Magyarországon a kamarai perekkel legalább részben visszaszerezni a magyar főuraknak a háború finanszírozásához szükséges kölcsönök fejében elzálogosított fiskális birtokokat, amelyeket nem tudtak visszaváltani.²⁴ A pénz jó részét a katonák fizetésére kívánták felhasználni, amelynek témánkat érintő vonatkozása az új felső-magyarországi főkapitánynak és Erdélyben működő kollégájának a hűtlenség miatt elkobzott birtokokkal kapcsolatos tevékenysége. Mindketten nagyarányú birtokadományozásokba kezdtek ugyanis a hűtlenségbe esett nemesek birtokainak rovására, nyilvánvalóan abból a célból, hogy megjutalmazzák azokat, akik viszont hűségesek maradtak a koronához. Lépéseik azonban ellentétben álltak a kormányzat fentebb említett, az adóalapot birtokelkobzásokkal kiszélesíteni kívánó céljával, ezért hamarosan mindkettőjüket figyelmeztették, hogy hagyjanak fel ez irányú tevékenységükkel.²⁵

Nem ez volt azonban az egyetlen nézeteltérés a politika irányítói és végrehajtói között. Bastával szemben már 1599-ben igen súlyos vádak fogalmazódtak meg, amelyeknek háttérében a Miriszlónál legyőzött és bosszúért lihegő Mihály vajda állt. Sikertelenül elterjesztette az udvarban, hogy Basta áruló, mivel titokban Báthory Zsigmonddal tárgyalt. Nem kívánjuk részletezni a Bastával szembeni vádakát, annyit azonban szükséges megjegyeznünk, hogy az ellene folyó rágalomhadjárat kulcsfigurái az erdélyi biztосként ebben az időben a térségben tartózkodó David Ungnad, illetve a Basta katonai hírnevére és sikereire féltékeny Adolf von Schwarzenberg voltak.²⁶ Nyilván nekik is köszönhető, hogy a Haditanács már 1599. szeptember 26-ai határozatában Basta elmozdítását java-

²² Veress, Basta I. 12. o.

²³ Hurmuzaki, XII. 1096-1097. o. Mátyás főherceg óhaja végül 1602-ben teljesült, amikor Miksát a tiroli Ferdinánd halálával (1595) vezető nélkül maradt stájer ág élére helyezték, és Tirolba küldték. Ernst Tomek: Kirchengeschichte Österreichs. II. Innsbruck-Wien, 1949. 612. o. (A továbbiakban: Tomek.)

²⁴ Makkai László: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai felkelés előestéjén. In: *Történelmi Szemle* XVII. (1974), 155-183. o.

²⁵ Erről v. ö. Veress, Basta I. 283-285. o.

²⁶ Uo. 32-33., 328-335. o.

solta a császárnak, arra hivatkozva, hogy a magyarokkal, akik amúgy sem kedvelik, képtelen megfelelő viszonyt kialakítani.²⁷ Basta a támadások hatására többször le akart mondani – általában valamelyik győzelme után – a császár azonban ragaszkodott személyéhez, mert kedvelte, és nem akarta elengedni a szolgálataból. 1602. január 20-án a régóta áhított *supremus generalis et campiductor*, vagyis az erdélyi főhadparancsnoki címet is megkapta.²⁸ Ez azonban nem járt együtt sem a tábornok által ismételtén kért pénz folyósításával, sem a hadianyag szállításával, így az őt ért támadásoktól függetlenül többször is kifejezte távozási szándékát.

A legesélyesebb jelölt Basta helyére Ferrante Gonzaga volt. Jóllehet arról nem szólnak forrásaink, hogy működését olyan bírálatok kísérték volna, amilyenek a tábornok személyével kapcsolatban megfogalmazódtak, ő sem volt megelégedve posztjával. Cesare Florio modenai követ már 1601 áprilisában hírt adott a herceg panaszairól, aki nem találta meg számítását.²⁹ Mátyás főhercegnek írott, 1602. január 12-ei levelében általános értelemben szólt a hiányosságokról: a hadsereg fizetetlenlése, ellátatlansága és a várak romos állapota miatt újra kilátásba helyezte lemondását.³⁰ Szándékai komolyak lehettek, amit az is bizonyít, hogy két héttel később maga a császár írt neki, megpróbált lelket önteni az elkeseredett hercegbe és kitartásra buzdította, azt kérve tőle, hogy továbbra is olyan lelkiismeretesen és buzgón járjon el hivatalában, mint korábban.³¹ A levélnek meg is lett az eredménye, Manerio 1602. március 8-án írt levelében arról számolt be urának, Vincenzo Gonzagának, hogy Ferrante már háromszor járt audiencián a császárnál, és nagy az esélye annak, hogy az akkor éppen távozni szándékozó Basta helyébe kerül, aki feltehetően győri főkapitány lesz.³² Április 1-én írt levelében pedig tényként írta, hogy a herceg a felső-magyarországi főkapitányi tiszttel mellett megkapja az erdélyi helytartóságot.³³ Ebből végül semmi sem lett, mint ahogy a többi felvetett problémát sem volt képes orvosolni a kormányzat, bár a császár megpróbálta legalább egyiküket „kárpótolni.” Ennek tulajdonítható, hogy Ferrante Gonzaga neve újra szóba került General Oberst Leutnant-ként, vagyis főhadparancsnok-helyettesként az 1602. évi hadjáratot vezető Mátyás főherceg mellett.³⁴ A kinevezéssel kapcsolatban azonban újabb problémák merültek fel.

Említettük, hogy a császár és Mátyás főherceg közötti ellentét többek közt a háború irányításával, illetve Erdély jövőbeli helyével kapcsolatos kérdések miatt tovább éleződött. A Basta személye körüli viták azonban arra utalnak, hogy az imént említett problémával szoros kapcsolatban az ellentétek a háború irányításával, pontosabban a hadsereg tisztikarával és a kinevezésekkel kapcsolatban is kirobbantak. Basta Rudolf emberé-

²⁷ Veress, Basta I. 283-285. o.

²⁸ Uo. 645-647. o.

²⁹ Uo. 333. o. Ferrante Gonzaga feltételeit Giovanni Rossi 1601. április 7-én írt levelével I. ÖStA KA HKR Akten Reg. 1601. März. nr. 136.

³⁰ ÖStA HHStA Hung. AA fasc. 141 Konv. A. 8r-9r. (Mikrofilm száma: W 718.)

³¹ Uo. 17r-v.

³² ASMn AG b. 481 Lett. di Aderbale Manerio, nr. 41.

³³ Uo. nr. 41.

³⁴ A szakirodalom szerint Ferrante Gonzaga a szállásmesteri vagy főszállásmesteri cím várományosa volt. Aderbale Manerio március 8-án írt jelentésében azonban egyértelműen a *luogotenente generalé*ről azaz a főhadparancsnok-helyettesi címről beszél. ASMn AG b. 481 Lett. di Aderbale Manerio, nr. 41.

nek számított, mint ahogy Ferrante Gonzaga is. Rudolf kedvencei közé tartozott Hermann Christoph von Russworm, aki 1601-ben és 1602-ben is a tábornokposztot birtokolta. Helyzete azonban meglehetősen ellentmondásos volt, mert nem kívánatos személynek számított Bécsben: Mátyás gyűlölte és Schwarzenberg sem nem nézte jó szemmel működését.³⁵ A rendkívül becsvágyó Russworm azonban nem tudott kijönni az olaszokkal sem. A két náció közti ellentétek leginkább a csúfos kudarccal végződő kanizsai hadjáratban ütköztek ki 1601-ben. A gyenge kezű Ferdinánd főherceg nem tudott rendet tartani, napirenden voltak az olasz és német tábornokok közti viták, amelyek a táborban a németek és az olaszok közötti véres verekedésekbe torkolltak. A helyzetet nehezítette, hogy az olaszok egymással is rivalizáltak. Abba még belenyugodtak, hogy a pápai csapatok élére VIII. Kelemen pápa unokaöccsét, Gianfrancesco Aldobrandinit nevezte ki, a tábornok halála után azonban már senki nem tudta féken tartani a folyton parázsló vitát, amely elsősorban presztízskérdésekben mutatkozott meg. Aldobrandini halála után Vincenzo Gonzagát jelölték ki az olasz csapatok vezérének, vagyis rangban rögtön Ferdinánd főherceg után következett. A toszkán nagyherceg képviselőtében táborba szálló Giovanni Medici azonban nem volt hajlandó parancsokat elfogadni egy kevésbé tekintélyes dinasztia fejétől. Nem csoda, hogy ezek után a németek egyáltalán nem akartak hallgatni Vincenzo parancsaira. A kanizsai gyászos futás után természetesen mindenki a másikon vélte megtalálni a kudarc okát. A legtöbben, így Russworm is, a mantovai herceget okolták, aki először hagyta el gyanús körülmények között a táborhelyet, menekülésként is felfogható módon. Vincenzo Ferdinánd főherceget okolta, aki túlságosan is hallgatott a táborban lévő jezsuitákra és Russwormot, akit azzal vádolt meg, hogy a visszavonuláskor két ezüstdíját ellopta.³⁶

Ez a feszült viszony az 1602. évi hadjárat előkészületeinél is megmutatkozott. Az akkori prágai pápai nuncius, Filippo Spinelli arról számolt be Cinzio Aldobrandini bíborosnak, hogy Russworm, akit tábornokposztjának neveztek ki,³⁷ nem hajlandó engedelmessé válni Ferrante Gonzagának.³⁸ Azt ugyan nem tudjuk, volt-e valamilyen személyi ellentét is ketjük között, Ferrante Gonzaga haditanácsi tagsága, és a vele kapcsolatos tervek mindenesetre elegendő okot szolgáltatnak a becsvágyó Russworm számára, hogy ne legyen hajlandó együttműködni az olasszal.

Pezzennek írott levelében említi a két tábornok közti nézeteltérést, az utóirat azonban megvilágítja a viszály fentebb már vázolt politikai hátterét is: a császár ugyanis nyomatékosan hangsúlyozta, hogy Ferrante Gonzaga lesz az Oberstleutnant, ezért testvére, Mátyás ne is remélje azt, hogy Ottavio Cavrianit fogja kinevezni.³⁹ A mantovai Ottavio

³⁵ Russworm életéről és hadvezéri tevékenységéről v. ö. *Albrecht Stauffer: Hermann Christoph Graf von Russworm*. München, 1884. (A továbbiakban: *Stauffer*.) Mátyással való viszonyáról v. ö. *Stauffer*, 28-73., 99-101., 242., 247-248. o. Russworm a háborút német és magyar fegyverekkel kívánta megvívni, idegeneknek, így az olaszoknak, nem szánt semmilyen szerepet a török kiűzésében. *Stauffer*, 74. o. A személye körül szerveződő pártokról és az olaszokkal, különösen Ferrante Gonzagával való rossz viszonyáról v. ö. *Stauffer*, 75., 93., 97., 101-102. o.

³⁶ ASMn AG b. 484 Lett. di Aderbale Manerbio, nr. 98.

³⁷ V. ö. ASV Fondo Borghese I. vol. 651. 87r-87v.

³⁸ Őt egyébként még Ferrante Gonzaga kinevezése előtt Erdélybe akarták küldeni Basta helyetteseként, de erre akkor sem volt hajlandó. Uo.

³⁹ „Da der Ferrante Gonzaga Obrist Leutnant sein solle mussete mainen Herrn Bruder woll zuverstehe gegeben werden, dass der Octavio mit ime noch sonst mit dem Kriegswesen nichts zu hoffen haben solle.” II. Rudolf július 25-én írt levelét v. ö. ÖStA Hung. AA fasc. 141 Konv. A. 26r.

Cavriani először Prágában próbált szerencsét, de nemsokára kegyvesztetté vált, és száműzöttként Bécsbe távozott. Nemsokára Mátyás egyik bizalmasaként találkozunk vele.⁴⁰ Az ügy ezzel nem zárult le, a császár ugyanis néhány nappal később arról tájékoztatta Russwormot, hogy főhadparancsnok-helyettesé Bastát akarta kinevezni, aki azonban a már említett ok – a zűrzavaros erdélyi helyzet miatt –, nem tudta betölteni a tisztséget, ezért Ferrante Gonzagát gondolta a helyére, őt pedig tábornokmesterré kívánja kinevezni. A császár azzal indokolta Ferrante Gonzaga jelölését, hogy birodalmi herceg, ráadásul rokoni viszony is fűzi őket egymáshoz, vagyis alapjában véve nem rátermettségére, hadvezéri képességeire, hanem presztízisokokra hivatkozott, míg Russworm esetében személyes képességeit, bátorságát emelte ki. Finoman utalt ugyanakkor a nézeteltérésekre is, amikor hangsúlyozta, hogy a közös ügy megkívánja az együttműködést a harcmezőn.⁴¹ Mátyás főhercegnek ugyanakkor azt írta, hogy mielőtt Basta kivonul Erdélyből, és Ferrante Gonzaga a helyébe lép, ez utóbbit főhadparancsnok helyettesnek nevezi ki, aki Russworm felettese is lesz egyúttal. Mivel értesült arról, hogy Russworm nem hajlandó engedelmeskedni a hercegnek, Mátyásra bízta az ügyet. Intézzé úgy, hogy egymást segítve, egymással együttműködve ténykedjenek a táborban.⁴² A problémát azonban nem lehetett olyan könnyen megoldani, augusztus 5-én írt levelében a császár kissé értetlenül és türelmetlenül ismételte meg a katonai tisztségekkel kapcsolatos júliusi döntését.⁴³

A Ferrante Gonzaga és Russworm személye körüli huzavonát jellemzi, hogy még 1602 szeptemberében is folyt a vita a hatáskörökről. Spinelli prágai pápai nuncius levele arról tudósít, hogy a herceg csak akkor volt volna hajlandó elvállalni a tisztséget, ha teljes körű felhatalmazást kap. A levélből kiderül az is, hogy ehhez abban az esetben ragaszkodott Ferrante Gonzaga, ha Mátyás főherceg lesz a fővezér.⁴⁴ Emlékezzünk rá, már 1601 tavaszán is az volt a felső-magyarországi főkapitány elégedetlenségének egyik fő oka, hogy tisztségét meglehetősen szűk korlátok között gyakorolhatta, és – nyilván nem utolsó sorban a főherceg miatt – sok mindenben meg volt kötve a keze. Alig egy héttel későbbi, szeptember 9-én írt levelében már arról számolt be a nuncius, hogy a herceg el akarja hagyni a helyét és távozik az országból, de a császár nem akarja elengedni.⁴⁵ Nem sokkal később megváltoztathatta szándékát, mert a főkapitány elhagyta állomáshelyét,⁴⁶

⁴⁰ *Pálffy Kata* leveleskönyve. (Összeáll.: Örvös Péter.) (Adattár 30.) Szeged, 1991. 38. o.

⁴¹ V. ö. ÖStA HHStA Hung. AA fasc. 141. Konv. B. 62r.

⁴² „...schreib ich ime Rosswormb dass halber auf solches Weg zue wie Eur Lieb auss beiligender Copi sehen werden an die selbe freundlich gesinnendt, sii wollen so woll mit dem Ferrante Gonzaga, als mit dem Rosswormb handeln wie guetten verstandt zwischen inen baiden daran sonders gelegen, zu machen, und die Sach doch in zu richten sein möchte diss si neben ainander ire Ämpter one wiederwertigkait an Veldt welchen und dienen künden.” ÖStA HHStA Hung. AA fasc. 141. Konv. B. 63r.

⁴³ Uo. 94r.

⁴⁴ A levél szeptember 2-án kelt, v. ö. ASV Fondo Borghese III. 93B1. 84r-v.

⁴⁵ Uo. 124v. és a mantovai követ ugyanezen a napon kelt levelét: ASMn AG b. 481. Lett. di Aderbale Manerio, nr. 152.

⁴⁶ Nincs arról adatunk, hogy pontosan mikor hagyta el állomáshelyét, 1603 júliusában még mindenesetre a ténnyben tartózkodik, amint arról egy júliusi avviso is beszámolt. V. ö. ASV Fondo Borghese IV. vol. 291. 99r. Egy másik arról tudósít, hogy Bécs kormányzója és a Haditanács elnöke lesz évi 12 ezer tallér fizetéssel. V. ö. *Arnold Oscar Meyer: Nuntiaturberichte aus Deutschland 17. Jahrhundert. Nebst ergänzenden Aktenstücken. Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1600-1606).* Berlin, 1913. 41. o.

helyére a következő év nyarán Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja került, aki egészen a Bocskai szabadságharc kitöréséig intézte Felső-Magyarország katonai ügyeit.

Ferrante Gonzaga magyarországi működését látva felmerül a kérdés, vajon miért tulajdonítottak ekkora fontosságot személyének, és miért alakult ki ekkora huzavona körülötte? Szóltunk már arról, hogy a herceg rokona, Vincenzo ugyanebben az időben próbált magasabb beosztást elnyerni a császári vezérkarban, jöllehet a levelezésanyagban, leszámítva persze a mantovait, sokkal ritkábban találkozhatunk nevével. Mégis, a mantovai követjelentések 1601 szeptemberétől kezdve egy olyan ügygel kapcsolatban emlegetik a nevét, amely nem függetleníthető Ferrante Gonzaga, sőt Giorgio Basta személyétől sem, s amely a Habsburg-családon belül folyó vitákat is új oldalukról világítja meg.

Nem sokkal Báthory Zsigmond goroszlói veresége és Mihály vajda megölése után, szeptember 15-én, Vincenzo Gonzaga két levelet is írt a kanizsai táborból Lelio Arrivabénének és az őt felváltani készülő Federico Gonzaga mantovai követnek⁴⁷ Prágába, amelyekben felsorolta azokat a feltételeket, amelyek teljesítése esetén elfogadja az erdélyi kormányzói tiszte.⁴⁸ E két levél témája már csak azért is izgalmas, mert ismereteink szerint csupán a mantovai Gonzaga-levéltár őrizte meg Vincenzo tervezett erdélyi kormányzóságával kapcsolatos iratokat. Sem a vatikáni, sem a bécsi levéltárakból nem került elő eddig olyan dokumentum, amely akár csak utalt volna az ügyre, jöllehet a követjelentések szerint egy emlékirat eljutott a császár bizalmasaihoz, tehát a Titkos vagy Haditanács biztosan tárgyalt az ügyről. Mivel a mantovai források szeptember 15-e előtt hallgatnak e tervről, jó okunk van feltételezni, hogy az a már többször is említett augusztusi erdélyi események hatására született meg. Ha a két levelet elolvassuk, nyilvánvalóvá válik, hogy a bennük foglaltak nem függetleníthetők Miksa főherceg már idézett beadványától sem.

A mantovai herceg a következő feltételeket szabta; az erdélyi kormányzóságot csak a felső-magyarországi főkapitánysággal együtt vállalja el Kassa központtal, ahol családját és udvarát is elhelyezheti. Ezt azzal indokolta, hogy Erdély védelme csakis Felső-Magyarországgal együtt lehet sikeres, mint ahogy azt a közelmúlt eseményei, vagyis Báthory Zsigmond hazatérése is mutatta. A könnyebb irányíthatóság érdekében azt is kérte, hogy mind Felső-Magyarország, mind Erdély élére egy-egy helytartót nevezzenek ki. Az előbbi élére Ferrante Gonzagát, az utóbbira pedig Giorgio Bastát szemelte ki.⁴⁹ A rendelkezésére bocsátandó ötezer főnyi állandó hadsereget, amely négyezer gyalogosból és ezer lovasból állna, egyértelműen az ő parancsnoksága alá kell rendelni. A hadsereg feletti rendelkezés jogával összhangban őt illetné a tisztek kinevezése is. Igényt tartott Erdély bevételeire azzal a feltétellel, hogy bizonyos esetekben a kormányzattól is kap támogatást. Felső-Magyarország és Erdély kormányzójaként olyan jogköre lenne, mint a főhercegeknek, minimum havi tízezer tallér fizetéssel. Végül a herceg említette a hadvezéri poszt kérdését is, amelyet 1601 szeptemberében Mercoeur herceg töltött be. Ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy azt, ha rövid időre is, de elvállalná, azonban megnövelt

⁴⁷ Feltehetően Ferrante Gonzaga fiáról van szó, aki 1595-ben jött Magyarországra. Rudolf a francia lovas-ság parancsnokává nevezte ki. Litta III. fol. 132. A hosszabbik levél szövegét l. a Függelékben.

⁴⁸ ASMn AG b. 531. nr. 4 és 5.

⁴⁹ V. ö. ASMn AG b. 531 nr. 5. Aderbale Manerbio követ 1602. január 7-én Prágából Vincenzo Gonzagának írott levelében megismétli ugyanezeket a feltételeket. ASMn AG b. 481. Lett. di Aderbale Manerbio, nr. 2.

hatáskörrel, ellenkező esetben ugyanis úgy tünne, mintha a herceg rangban egyenrangú lenne vele.⁵⁰ Ez utóbbi feltétel a német és olasz hadvezérek viszonyának egyik neuralgikus pontjára is rávilágít, nevezetesen, hogy a kinevezések és a titulusok adományozása számos esetben presztízsszempontokat is magában foglalt.⁵¹

Az 1601 szeptemberét követő egy éves időszakban a mantovai követjelentések vizs-
szatérő motívuma az erdélyi kormányzóság kérdése, ami azt bizonyítja, hogy a herceget
és a mantovai diplomáciát igen komolyan foglalkoztatta az ügy. Az udvar elképzeléseit
tükröző irat, mint említettük, eddig ugyan nem került elő, a mantovai követeknek adott
utasításokból, illetve az általuk írott válaszokból azonban többé-kevésbé rekonstruálni
tudjuk Prága álláspontját. A mantovaiak már a kezdetektől megpróbálták összekapcsolni
Erdély, Felső-Magyarország és a fővezérség kérdését. A herceg 1602. január 7-ei levelé-
ben elküldte Prágába az akkori mantovai követnek, Federico Gonzagának véglegesnek
tekinthető követeléseit, amelyek egyébként szóról-szóra megegyeztek a két, szeptemberi
levélben leírtakkal.⁵² Az abban foglaltakat a követ, amint írta, elküldte az ügy két leg-
fontosabb támogatójának, a Bastát is pártfogoló Karl Freiherr von Lichtenstein császári
tanácsosnak és a mindenható Joannes Barvicius császári titkárnak. A harmadik, nem ke-
vésbé befolyásos támogató Maria Pernstein volt és az ügy előmozdítójának számított a
Haditanács tagjaként, természetesen, Ferrante Gonzaga is. A három pártfogó jóindulatá-
nak elnyerésére a már jól bevált módszereket alkalmazták. Lichtenstein herceg 1602. au-
gusztus 3-ai levelében megköszönte a Vincenzo által küldött négy szép kristályvázát,
míg Federico Gonzaga követ 1601. december 31-ei levelében arról számolt be, hogy a
császár egyik inasának (nyilván a császár személyes szolgálatára rendelt névtelen, de be-
osztása miatt kulcspozícióban lévő lakájok egyikéről van szó) a herceg megbízásából
egy szép nyakláncot adott át.⁵³

A legnehezebbnek azonban mindenképpen a császár meggyőzése ígérkezett, aki nem
igen hajlott arra, hogy a Mercoeur herceg által betöltött tisztség Vincenzo kezébe kerül-
jön, legalábbis olyan feltételekkel, mint ahogy azt ő kérte. Mercoeur herceg a székesfe-
hérvári siker után a császár határozott kérése ellenére 1602 januárjában távozott tisztsé-
géből, majd néhány héttel később, február 19-én, útban hazafelé, meghalt Nürn-
bergben.⁵⁴ (Maradásához a császár azért is ragaszkodott, mert azt akarta, hogy a székes-
fehérvárihoz hasonló siker reményében ő vezesse Buda 1602. évi ostromát.) Vincenzo,
mint fentebb láttuk, azzal a feltétellel foglalta volna el Mercoeur helyét, ha a főherceg-
ekéhez hasonló jogkört kap, vagyis a saját kezébe akarta venni a tisztek kinevezését, a
hadsereg irányítását. Ebben az esetben nem lett volna szükség főparancsnokra, esetünk-

⁵⁰ „Quanto al capo del carico dell'armi d'Ongheria con più matura consideratione risolviamo di non ricer-
carlo perchè non potrebbe essere se non dispendioso per noi oltre che il succedere al duca di Mercurio non ci
apportarebbe alcuna riputatione se però non ci fosse il carico differentiato con altri preminenti et honori che
potessero mostrar' al mondo la differenza che deve essere fra lui et noi.” ASMn AG b. 531. nr. 4.

⁵¹ Basta már magyarországi működésének kezdetén – Ferrante és Vincenzo Gonzagához hasonlóan – szembe
került ezzel a problémával. Főleg Adolf Schwarzenberg féltékenységének tulajdonította, hogy az ígért címetek
nem, vagy nem abban a formában kapta meg, mint ahogy azt neki megígérték. V. ö. Veress, Basta I. 32. o.

⁵² ASMn AG b. 481. Lett. di Federico Gonzaga, nr. 2.

⁵³ ASMn AG b. 481. Diversi Lett. di Federico Gonzaga, nr. 11.

⁵⁴ *Fehrenheit-Gruppenberg László*: Mercoeur lotharingiai herceg magyarországi szereplése. In: HK XXXVIII.
(1937), 231. o.

ben Mátyás főhercegre, mivel Vincenzo az ő jogkörét birtokolta volna. A herceg világosan kifejtette Lelio Arrivabenének, hogy Mátyás főhercegtől függetlenül kíván intézkedni. Federico Gonzaga azonban értésére adta Vincenzónak, hogy bár a főhercegeknek kicsi a hatalma, ahhoz elég nagy, hogy a császár ne bízza idegenekre.⁵⁵ Ez világos beszéd volt, a herceg azonban nem tett le olyan könnyen elképzeléseiről.⁵⁶

A császár tehát nem lelkesedett a Gonzagák túlzott mértékű szerepvállalásáért. Ennek tulajdonítható az is, hogy Felső-Magyarország ügyében nem a herceg reményei szerint alakultak a dolgok. Nem tudtak megegyezni Vincenzo fizetéséről sem. Az általa kért tízezer tallért túlzottnak tartották, mondván, hogy még a főhercegeknek is kevesebb kell beérniök. Ez valóban így volt, Miksa havi ötezer talléros fizetésre tartott igényt. Sajnos nem tudjuk, hogy a császár pontosan mit ajánlott az elutasított feltételekért cserébe, ajánlata mindenesetre nem lehetett túlságosan vonzó. Vincenzo már 1602. január 25-án írt levelében szolt az erdélyi út elhalasztásáról, mondván, hogy addig nem megy a tartományba, amíg azt megfelelő módon nem pacifikálják, és lakói nem tesznek le hűségessé. Ráadásul az ő helye a Budát ostromló seregben van, amelynek elfoglalása az 1602-es év legnagyobb feladata. A legátlátszóbb érv az utazás elhalasztása mellett az volt, hogy addig nem indul oda, amíg egészségére nézve veszélyesen hideg az idő.⁵⁷ Az udvar folyton változó álláspontját kitűnően érzékelteti Basta január 21-ai kinevezése. A fogalmazványként ránk maradt iratban eredetileg egy olyan kitétel is szerepelt, amely szerint a Bastára ruházott jogkör távozása után az őt követő személy esetében is érvényes. Nyilvánvaló, hogy a fogalmazvány megírásakor Basta friss kinevezése ellenére hamarosan bekövetkező távozásával számoltak. Ezt a részt azonban kihúzták, így az nem került be a végleges változatba. Az pedig nem kétséges, hogy a Bastát felváltó személy Ferrante Gonzaga lett volna.⁵⁸

A kormányzóság kérdése mindazonáltal nem került le a napirendről. Manerbio követ április 1-én írt jelentésében újra érintette a felső-magyarországi főkapitányi és az erdélyi kormányzói tiszt összekapcsolásának kérdését, amely a Báthory Zsigmonddal folytatott tárgyalásokkal volt összefüggésben, azok ugyanis éppen akkor értek az utolsó fázisba. 1602 májusában jelent meg Basta színe előtt a fejedelem követe, Bogáthy Menyhárt, és

⁵⁵ „Andai poi a visitare il signore Carlo Liechtenstein son accennai con l'antecedente mia a Vostra Altezza di voler fare col quale essendo entrato su l'negotio di Transilvania cawai in sostanza quello c'haveva prima detto al signore Manerbio et che havrà l'Altezza Vostra per sue lettere del ordinarie passato veduto che l'autorità delli serenissimi arciduchi è assai debole nei governi maggiore della quale non credeva però che Sua Maestà fosse per dare a Vostra Altezza.” ASMn, AG b 481. Lett. di Federico Gonzaga, nr. 11.

⁵⁶ „...ricerchiamo una autorità libera et andata in quella guisa che governano in altre provincie di Sua Maestà gl'Arciduchi et senza la quale non ci potessimo lasciar persuadere ad uscire per l'effetto sodetto di Casavia” ASMn AG b. 2254. senza data, 1601 vége, Vincenzo – Federico Gonzaga. A kérés később újra előke-rül Basta távozásának hírével párhuzamosan. „Sua Maesta inclina che il Signore Giorgio Basti vada in Hungheria e di darli anco il governo di Giavarino onde resta che le cose di quella provincia si vendano più sicure per Sua Maestà perchè all'hora si attenderà e si espedirà questo negocio, ma non già col governo dell'Hungheria superiore...” ASMn AG b. 481. Lett. di Aderbale Manerbio, nr. 41.

⁵⁷ „...l'altro particolare è del dubio che da poche di ne qua ci è stato posto nell'animo che la fredda temperatura ai quell'avrà sia per nocere pandamente alla nostra salute, onde se bene il desiderio nostro conforme a pento al gusto sarebbe di Sua Maestà non entrare in quel governo senza sicura intentione di polemici fermare per qualch'anni tuttavia questo dubbio della salute ci metterebbe in necessità di haver per un anno approvar prima come quell'avrò ci riuscisse.” V. ö. Vincenzo január 25-én Lelio Arrivabenének írt leve-lét, ASMn AG b. 2254.

⁵⁸ V. ö. Veress, Basta I. 647. o., 2. jegyzet.

kezdett tárgyalásokat a fejedelem feltételei alapján. Ezek között szerepelt az is, hogy Báthory Zsigmond felesküdjön a császár hűségére, és a tartományban maradna kormányzóként.⁵⁹ Ugyanakkor egy másik követet is elindított titkos megbízatással. A jezsuita Antonio Mariettinek az volt a feladata, hogy alkudjon ki minél kedvezőbb feltételeket a fejedelem távozása esetén.⁶⁰ A mantovai követek tudtak mindkét követségről és rögtön beszámoltak uruknak az új fejleményről. Azt azonban nem tudták biztosan, hogy a császár miként fog dönteni. A remények kihunyását jelzi, hogy 1602 nyarától kezdve egyre inkább kikopott a jelentésekből az erdélyi kormányzóság ügye. Talán ezzel van összefüggésben, hogy felmerült a Gonzaga rokonság egy másik tagjának, a család castiglionei ágába tartozó Francesco Gonzagának⁶¹ esetleges jelöltsége is.

Ha jól értelmezzük Ciro Spontoni 1602-ben Bolognában megjelent *Attioni del re d'Ungaria* című művének előszavát,⁶² akkor Francesco személyében egy újabb Gonzagát tisztelhetünk Erdély reménybeli kormányzójaként. A bolognai születésű Spontoni a mantovai herceg szolgálatában állt,⁶³ nyilván ez is közrejátszott abban, hogy 1601-ben, tehát éppen az általunk tárgyalt korszakban került Erdélybe, ahol kb. egy éven keresztül Basta titkáráként működött. A történetíróként is jeleskedő bolognai, felhasználva a Basta környezete adta lehetőségeket, széles körű anyaggyűjtésbe kezdett, aminek eredménye az *Attioni*, valamint a halála után, 1638-ban megjelent *Historia della Transilvania* lett.⁶⁴ Spontoni Basta titkáráként igazán alapos munkát végzett. Nemcsak témája helyszíneit járta be, hanem írásos dokumentumokat is felhasznált műveihez, sőt Szamosközyhez hasonlóan szemtanúkat is kikérdezett az eseményekkel kapcsolatban. Az 1602-ben megjelent *Attioni* tehát, amelynek tárgya az Attilától Rudolfig terjedő magyar történelem, első kézből és igen frissen mondható információkkal látta el elsősorban Erdéllyel kapcsolatban az olasz olvasókat. Nyilván azért ajánlotta Francesco Gonzagának, mert ő adott pénzt a mű kinyomtatására. A munka többször és nyomatékosan hangsúlyozott kézikönyv-jellege viszont arra utal, hogy az ajánlás címzettje és az ajánlott mű között szorosabb kapcsolat rejlik. Előre kell bocsátanunk, hogy ezt nem tudjuk minden kétséget kizáróan bizonyítani, a castiglionei Gonzaga-ág története azonban nyújt némi fogódzót állításunk igazolására.

A castiglione delle stivierei Gonzaga-ág vezetője korszakunkban Rodolfo volt, akit a pápai igazságszolgáltatás hamis pénz verése miatt körözött. Rodolfo végzetét azonban nem ez, hanem nagybátyjának, Alfonsónak a meggyilkolása okozta, aki Castelfuffredo hercege volt. Új szerzeményének nem sokáig örülhetett, mivel a castelfuffredóiak 1593-

⁵⁹ Veress, Basta I. 654-658. o. „Battori resti al governo politico della Provincia, riconoscendo la Maestà, come signore del diretto, et dia nelle mani Lippa, Deva, Fogaras, Corona, e gli altri luoghi forti, et di frontiera verso la Valacchia, dove poi la Maestà Sua debba mandare un commendante delle armi.” ASMn AG b. 480. Lett. di Lelio Arrivabene, nr. 24 és nr. 38.

⁶⁰ Marietti szerepéről a tárgyalásokban v. ö. JO I/1., 113., 115-117., 129-131.

⁶¹ Francesco Gonzaga császári kamarás és belső tanácsos, rendkívüli követ Rómában (1603), spanyolországi követ (1611). A jezsuita és a kapucinus rend támogatója volt.

⁶² Ciro Spontoni: *Attioni di re d'Ungaria*. Bologna, 1602.

⁶³ Leveleit v. ö. ASMn G b. 533. Lett. di Lelio Arrivabene, nr. 2 és b. 484. Diversi nr. 105-110.

⁶⁴ Ciro Spontoni: *Historia della Transilvania*. Venezia, 1638. Spontoni műveinek ismertetéséhez l. Jászay Magda: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Budapest, 1996. 159-164., 166-167. o.

ban, mikor családjával éppen misére ment, megölték.⁶⁵ Rodolfónak három testvére volt, a később szentté avatott jezsuita Luigi, Cristierno és Francesco. Anyjuk Rodolfo halála után megpróbálta érvényesíteni a család jogát Casteguffredóra, ez azonban nem sikerült, mivel a kis hercegségre Vincenzo Gonzaga is szemet vetett és Rodolfo meggyilkolásának évében a császár az ő gyámsága alá helyezte a hercegséget. Castelguffredo ügye rendkívüli módon foglalkoztatta a mantovai diplomáciát, 1597-től kezdve alig találunk olyan levelet, amelyben a prágai követek ne számoltak volna be a hercegséggel kapcsolatos ügy állásáról, sokszor egy jelentésen belül együtt említve azt az erdélyi eseményekkel. Az ügy évekig elhúzódott, Francesco a pápai nunciust, Alfonso Spinellit is megpróbálta rábírní akkor már hosszú évek óta húzódó ügye támogatására.⁶⁶ 1598-ban neki ítelték Castellguffredót, ahogy az a két évvel később beküldött iratok között olvasható, végül azonban a császár, mivel a kis hercegség birodalmi hűbér volt, 1602-ben végleg Vincenzo javára döntött.⁶⁷ Éppen abban az évben, amikor a Francescónak, az ügy egyik vesztesének ajánlott Attioni megjelent. Ezt figyelembe véve nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a mű megjelenésének hátterében egy Vincenzótól kiindult elképzelés húzódott meg, amelynek értelmében a herceg mintegy kárpótlásként ajánlotta fel segítségét Francescónak az erdélyi kormányzóság megszerzéséhez, ha már ő nem járt sikerrel. De elképzelhető az is, és a fentebb mondottak fényében ez tűnik a valószínűbbnek, hogy Francesco önálló akciójával van dolgunk, amely nem is volt olyan reménytelen, ha figyelembe vesszük az udvarral fenntartott igen jó kapcsolatait. 1603-ban őt küldte a császár Rómába a Habsburg érdekek képviselőjeként, nem utolsó sorban azért, hogy megpróbáljon további segélyeket kicsikarni a pápától.⁶⁸

A mű utolsó és messze legterjedelmesebb, kb. hatvan oldalnyi fejezete Rudolf uralmával és a tizenöt éves háborúval foglalkozik, amit az magyaráz, hogy Spontoni szemtanúként is részese volt a háború eseményeinek, így ezekről jóval többet tudott. Elgondolkodtató azonban, amit az ajánlásban közhelyszámba menő módon hangsúlyozott, hogy azért gyűjtötte össze 1200 év magyar történelmének eseményeit, hogy azokat olvasva Francesco felismerje Rudolf nagyszerű – nyilván a török elleni háborúban elért – sikereit, és hogy a magyar királyokhoz hasonlóan a hitet válassza vezérlő csillagául, amiként az állam jó kormányosához illik. Spontoni tehát a magyar történelmet az eretnekek és a hitetlenek elleni szent háború példatárának is tekintette. Ne feledjük, hogy Bastának az erdélyi protestantizmussal való bajlódását szemtanúként élte át. Nem tudjuk, hogy – persze ha következtetésünk helytálló – Francesco jelöltségének volt-e reális esélye és arról

⁶⁵ A herceget végül is saját alattvalói gyilkolták meg, akik nemcsak azért gyűlöltek, mert megölte nagybátyját, hanem mert tervbe vette: Castelguffredo lakosságát kiirtja, hogy új és engedelmes népet hozzon létre. Gondolkodásmódjára jellemző, hogy olyan törvényeket hozott, amelyek lehetővé tették, hogy egy bűncselekmény miatt az elkövető családtagjait is felelősségre vonják. Litta III. fol. 135.

⁶⁶ 1600. május 13-i a nunciushoz írt levelében írja, hogy már hetedik éve tart a huzavona. ASV Fondo Borghese III. vol. 87D. 24r-25v.

⁶⁷ Mantova. La storia. III. (A cura di Leonardo Mazzoldi, Renato Giusti, Rinaldo Salvadori, con pref. Ugo Nicolini.) Mantova, 1963. (A továbbiakban: Mantova.) 41. o. Francesco leveleit v. ö. ASV Fondo Borghese III. vol. 87D. 24r-25v, 162r, 169v. Francesco javára ítélt a császár 1598. június 25-én kelt rendeletében (Uo. 163r-v, 168v) és felszólította Vincenzót büntetés fizetése mellett a hercegség átadására 1599. március 15-ei rendeletében (Uo. 164r-v, 167v). Az ügy Vincenzo javára történő megoldódásában a nunciushoz is szerepe lehetett, aki az akkori mantovai követ, Lelio Arrivabene padovai tanuló társa volt. Uo. 56r.

⁶⁸ Niederkorn, 81-84. o.

sincs adatunk, hogy megfogadta-e Spontoni tanácsát. Az viszont nem kétséges, hogy 1602-től kezdve a Spontoni által leírtakat mind Prágában, mind Rómában kezdték egyre komolyabban venni.

Az erdélyi kormányzóság ügyéről majdnem pontosan egy évvel a forrásokban való felbukkanása után, 1602 szeptemberében olvashatunk utoljára. Nem nehéz felfedezni az összefüggést e tény és Ferrante Gonzaga Magyarországról való távozása között. Ez a szerepvállalás ugyanakkor nem függetleníthető a Habsburg házon belüli frakcióharcoktól. A jelek szerint a kormányzat a két olasz hadvezér szerepét, de ide számíthatjuk Giorgio Bastát is, hasonlóképpen látta; személyüket Rudolf felhasználta ugyan Mátyás főherceggel szemben magyarországi pozícióinak erősítésére, ahhoz azonban már nem fűződött érdeke, hogy kulcsfontosságú kormányzati pozíciókat kiengedve kezéből, a Gonzagák túlságosan nagy befolyásra tegyenek szert a térségben.

Ha a fentebbiek alapján vetült is némi fény a Habsburg kormányzat Erdéllyel és Magyarországgal kapcsolatos elképzeléseinek néhány, eddig kevésbé ismert területére, a Gonzagáknak a térség iránt megmutatkozó, igen intenzívnek mondható érdeklődését nem magyarázza meg teljes mértékben, még akkor sem, ha a magyar, illetve erdélyi föld gazdagságának Nyugat-Európában, így Itáliában is élő toposzára⁶⁹ gondolunk. Aderbale Manerbio követ a következőképpen írt erről: „Zuconni [Vincenzo Zuconni főszállásmester] mesélt nekem Erdély csodálatos gazdagságáról és élelemben való bőségéről, amelyben sem Basta, sem katonái nem szűkölködnek, ami annyira meglepett, hogy tíz lapon sem tudnék mindenről beszámolni Felségednek... csupán Bastának egy 12, illetve egy 15 ezer tallért érő prémes öltözék, és az országban található veretlen aranyból 3, illetve 4 ezer tallér jutott, az utolsó ütközet alkalmával pedig mindenki kapott (t. i. a zsákmányból) 150 ezer tallér összértékben.” Ugyanebben a levelében kendőzetlenül szólt Ferrante Gonzaga már említett elégedetlenségének fő okáról is: „(Basta) annyira fősvénnyé vált, hogy nem lehet odajutni (t. i. Erdélybe); hallottam, hogy Ferrante Gonzaga, látván kollégái nagy szerencséjét, bosszankodik, mivel nem mehet oda, és nem is kereshet.”⁷⁰

Ha azonban egy kicsit alaposabban betekintünk a Gonzaga család külügyi kapcsolatrendszerébe, azt láthatjuk, hogy a hercegség közép-kelet-európai diplomáciai törekvései jóval régebbre nyúltak vissza, mint a tizenötéves háború. Ennek megértéséhez legalább vázlatosan át kell tekintenünk a mantovai-erdélyi viszony alakulását a 80-as, 90-es években, amely sokrétű és összetett volt, visszatükröződött bennük mindaz az ismeret és tévhit, amelyet a kor itáliai dinasztiái Erdéllyel és a térséget illetően tápláltak. A „nagy” Báthory István, miután lengyel királlyá választották, szinte azonnal elküldte követeit azokba az európai udvarokba, így Mantovába is, amelyek diplomáciai összeköttetésben

⁶⁹ A magyar föld gazdagságának középkori toposzát a XVI. században főképpen Oláh Miklós Hungariája közvetítette a Nyugat felé, és éppen a tizenötéves háború pusztításai miatt kezdett el a Magyarországról kialakult kedvező kép negatív irányban megváltozni. *Polgár Vilmos*: Magyarország és a magyarok a XVII. századi olasz közvéleményben. Pannonhalmi, 1942. (Pannonhalmi Füzetek 31.)

⁷⁰ „Il Zuccone mi racconta miracoli della ricchezza della Transilvania, et dell'abbondanza del vivere, giurandomi, che ne il Basta, ne alcun soldato compra cosa lacuna del vivere; et mi fa stupire, ne io potrei riferir' il tutto a Vostra Altezza in dieci fogli... et il solo Basta fra danari, vesti di pelli di 12, et di 15 milla talari l'una, et pezzi d'oro vergine nati come si trovano nel paese di tre, et 4 milla talari per ciascuno guadagnato per 150 mila talari nell'ultima battaglia... è però fatto tanto avaro, che non vi si può arrivare; et il signore Ferrante Gonzaga intendo che rabbisce, non potendo travagliare, nè guadagnare, vedendo i suoi vicini così fortunati.” ASMn AG b. 480. Lett. di Aderbale Manerbio, nr. 159.

álltak Varsóval. A Mantovával ápoltt jó viszonyoknak nagy szerepe volt abban a külpolitikai nyitásban, amellyel Báthory István megpróbálta az elszigetelt Erdélyt újra bekapcsolni a keresztény világba. Bolognetti pápai nuncius leveleiből jól tudjuk, hogy milyen nagy hangsúlyt fektetett a király arra, hogy egyik unokaöccse, András számára megszerezze a bíborosi címet, testvérét, Istvánt pedig Padovába küldte az éppen akkor ott tanuló Giacomo Buoncampagni mellé, aki a pápa unokaöccse volt.⁷¹

Báthory István utódja, a közismerten olaszos műveltségű Zsigmond, nem hagyta veszni a kiépült kapcsolatrendszer, amelyet a mantovai udvarral folytatott, egyre szorosabbá váló levélváltás is bizonyít.⁷² 1595-ben már mantovai követeket is találunk Gyulafehérvárt, Báthory Zsigmond 1596-ban felkereste a Prágában tartózkodó Federico Gonzagát, aki nemcsak a fejedelem viselt dolgairól, hanem külsejéről is részletesen beszámolt, sőt fontosnak tartotta megjegyezni, hogy igen jól beszél olaszul.⁷³ A fejedelem távozása után, amint azt fentebb is láttuk, az érdeklődés érezhetően tovább nőtt a térség iránt, és Mantova az észak-italiai területen folytatott terjeszkedő politikához hűen, megpróbálta megvetni a lábát Magyarországon is, de főleg Erdélyben. Ennek a meglehetősen expanzív, bár kalandor elemeket sem nélkülöző dinasztikus politikának a szálai Vincenzo Gonzaga kezében futottak össze. A rendkívül ambiciózus uralkodó ugyanis már az 1590-es évek legvégén foglalkozni kezdett egy balkáni, közelebről boszniai királyság megteremtésének tervével, amelyről a zsitvatoroki béke után sem mondott le.⁷⁴ Rudolf megrendült egészségét látva erőfeszítéseket tett, hogy támogatókat szerezzen a római királyi cím megszerzése érdekében, sőt az első ál-Dimitrij fellépésének következtében beállott zűrzavaros helyzet kapcsán az orosz cári cím elnyerésére is gondolt.

Az Erdély iránti érdeklődés ezekbe a törekvésekbe illeszkedett bele, amit tovább erősítettek az akkorra már több évtizedes múltra visszatekintő mantovai-erdélyi kapcsolatok. Az pedig szinte törvényszerű, hogy ennek folyományaként a mantovai diplomácia látókörébe kerül Lengyelország is. Az erdélyi kormányzóság és a hadsereg-parancsnokság ügyéről rendszeresen beszámoló Aderbale Manerbio 1601. augusztus 15-én írt levelében a fővezéri tisztséggel kapcsolatban (akkor még nem nevezték ki Mercoeuert) felhívta a herceg figyelmét arra, hogy most kell erőfeszítéseket tenni annak elnyerésére, mert így kézzelfogható közelségbe kerül a lengyel trón.

A lengyel trón 1598 óta kísértett a Gonzagák terveiben. Forrásaink először 1598-ban számolnak be erről, nem véletlenül Báthory Zsigmond lemondásának évében. Jóllehet az országnak volt már királya III. Zsigmond személyében, ő azonban 1598-ban elvesztett svéd trónját még azon az áron is megpróbálta visszaszerezni, hogy a lengyelt elveszíti. A lengyel rendek éppen ezért vonakodtak elengedni az országból, el akarták ugyanis kerül-

⁷¹ I. A. *Caligarii*: Nuntii apostolici in Polonia, epistolae et acta (1578-1581). (Ed. Ludovicus Boratynski.) Cracoviae, 1915. (Monumenta Poloniae Vaticana) 46., 82., 92-93. o. Báthory István Guglielmo Gonzagához írt leveleit v. ö. ASMn AG b. 557. fasc. 11. nr. 106-108., fasc. 12. nr. 112-114., 116., Báthory Andrásét pedig b. 558. fasc. 20. nr. 88-89., 91-92., fasc. 21. nr. 93-95.

⁷² Báthory Zsigmond leveleit v. ö. ASMn AG b. 471., 533., 534. passim. A követek beszámolóit I. Documente IV. 303-304., 311-312., 316-317. o. Davile leveleit v. ö. ASMn AG b. 533. Lett. di Alusio Davile, a hozzá írt instrukciót b. 535. 1595. szept. 22.

⁷³ Federico Gonzaga leírását Zsigmondról ASMn AG b. 470. Lett. di Federico Gonzaga, nr. 39.

⁷⁴ ASMn AG b. 474. Lett. di Aderbale Manerbio, nr. 48., 1606 után *Angelo Tamborra*: Gli stati italiani e l'Europa dopo Lepanto. Firenze, 1961. 51-68. o.

ni a trón megüresedésekor óhatatlanul bekövetkező trónviszályt. Miksa főherceg ugyanis már 1587-től kezdve viselte a lengyel királyi címet és ugrásra készen várakozott; a kancellár, Jan Zamoyski, illetve a köréje szerveződő párt viszont mindenképpen meg akarta akadályozni, hogy elfoglalja a trónt. Éppen ezért reagáltak a lengyelek idegesen nemcsak arra, hogy Miksa lett a magyarországi hadak főparancsnoka, hanem arra is, hogy megtette az előkészületeket Erdély elfoglalására, amely tulajdonképpen, III. Zsigmond esetleges távozása után, az első lépés volt Lengyelország megszerzése felé.

A mantovai követjelentésekből tudjuk, e terv olyan közel került a megvalósításhoz, hogy már Miksa hadseregének leendő főparancsnokát is elkezdték keresni. Erre a posztra, ha hihetünk a jelentésnek, Vincenzo is aspirált. Minden eshetőségre készen azonban két diplomatáját is elküldte Lengyelországba, hogy puhatolják ki az ő esetleges jelöltségét is. Ennek háttérében minden bizonnyal az állt, hogy Miksa főherceg, illetve a Habsburgok meglehetősen erős diplomáciai nyomás alá kerültek a Vatikán és Spanyolország részéről. A pápa ugyanis mindenáron be akarta vonni Lengyelországot a törökellenes harcba, és ennek az volt a Zamoyski által megszabott ára, hogy Miksa mondjon le a lengyel trónnal kapcsolatos követeléseiről. A mantovai diplomácia nyilván tudott a színfalak mögötti kötélfűzésről és – helyesen – arra számított, hogy Miksa le fog mondani jogigényéről. Ezért került sor a két diplomata lengyel útjára 1598-ban.⁷⁵ Amikor tehát mind a hadvezéri poszt, mind az erdélyi kormányzói szék megüresedni látszott, a lengyel belpolitikai helyzet bizonytalansága pedig továbbra sem szűnt meg, újra napirendre került az elképzelés, amely utóbb hasonló sorsra jutott, mint az Erdéllyel kapcsolatos tervek.

A fővezérségnek a két országrész igazgatásával történő összekapcsolása, amit főhercegi hatáskörrel kívánt megoldani, arra hívja fel a figyelmet, hogy Vincenzo Gonzaga megpróbált egyenrangú félként fellépni a Habsburg főhercegekkel szemben. A kormányzati modell, mint láttuk, már Báthory Zsigmond távozásával egy időben körvonalaződött; ha azonban ehhez odaképzelnék a századforduló észak-olasz eseményeit Mantovával a középpontban, akkor fény derül a herceget motiváló egyéb okokra is, amelyek Mantova geopolitikai helyzetében gyökereznek.⁷⁶

A kis hercegség a pápaság, a császárság és a francia királyság érdekszféráinak metszéspontjában feküdt. Mantova mindenkori urainak állandóan szemmel kellett tartaniuk hatalmas szomszédait, akik nem szalasztották el a kínálkozó lehetőségeket, hogy az északi területek hatalmi viszonyait az egymással rivalizáló hercegségeken keresztül a maguk javára módosítsák. Emiatt a kis fejedelemség meglehetősen szerteágazó külképviseleti rendszert épített ki, és nemcsak a fővárosokban, hanem pl. az ausztriai főhercegek rezidenciáin is (Innsbruck, Graz) állandó követeket tartott. A császári hatalom támo-

⁷⁵ Egyikük a már említett Cesare Spadari, a másik pedig Pietro Franco. Mantova lengyelországi tájékoztását nagy mértékben megkönnyítették Sigismondo Miscoschi di Mirova ill. Gonzaga [Zykmunt Miszkowsky] voynicei várnagy hosszú éveken át küldözgetett jelentései, aki előttünk ismeretlen okokból, tán éppen a lengyel trón miatti remények miatt, 1596-os mantovai látogatásakor elnyerte azt a kegyet, hogy családnévként használhatta a Gonzaga nevet. V. ö. *Giuseppe Fusai*: La candidatura del duca Vincenzo Gonzaga al trono di Polonia con documenti tratti dall'Archivio di Stato di Mantova. In: *Italia. Carrara*, V-VI. (1916), 242-270. o. Miszkowsky leveleit, aki néha TT-ként írta alá nevét, ill. akit a követjelentések 20-as számmal illetnek, l. uo., ill. ASMn AG b. 559.

⁷⁶ „...il governo della Transilvania come dicevamo, con quello dell'Ongheria superiore stando trattatione le turbulenze di quella provincia già dichiano questo così necessario che senza anche soddisfattione non si potessimo assicurar affatto di tener ben in freno quelli popoli...” ASMn AG b. 2255.

gatása rendkívül fontos volt Mantova számára, a hercegség ugyanis, mint a császár hűbérese, további északi területekhez csak hűbérura jóindulata és támogatása révén juthatott. A tizenöt éves háború nem csak nagy lehetőséget jelentett a Gonzagák számára, hanem barométerszerűen jelezte a megváltozott politikai klímát is, melynek aggasztó előjele és következménye volt Ferrara sorsa. Ráadásul Vincenzo birtokszerzési tervei is balul ütöttek ki. Példaként Sabbionetta és Bozzolo hercegségeket említhetjük, amelyeknek ura, a nem kevésbé külön Vespasiano Gonzaga 1591-ben fiúörökös nélkül halt meg. A mantovai herceg a rokonság jogán természetesen igényt tartott a területre, Vespasiano lánya azonban Luigi Caraffához, Stigliano hercegéhez ment feleségül, aki jó viszonyt ápolt Don Pietro Enriquez di Acevedóval, Fuentes grófjával, Milánó spanyol kormányzójával, aki nem nézte jó szemmel a mantovai terjeszkedést, nem utolsósorban azért, mert Vincenzo egyensúlyi politikájának szerves részét képezte a francia királlyal ápolt jó viszony. Vespasiano halála után egyetlen támogatója maradt a francia udvarnál Ludovico Gonzaga Nevers hercege személyében. Néhány évvel később azonban IV. Henrik Maria de' Medicivel kötött házassága következtében Mantova Franciaországhoz fűződő kapcsolatai minden addiginál szorosabbá váltak: felesége, Eleonóra révén, aki szintén Medici lány volt, Vincenzo rokoni kapcsolatba került a francia királlyal.⁷⁷ Mindez nem könnyítette meg a milánói spanyol helytartóval fennálló viszonyt, annak ellenére, hogy 1598-ben a spanyol és a francia király VIII. Kelemen közvetítésével megkötötte a pireneusi háborút lezáró vervins-i békét. A nem túl szívélyes viszonyt jelzi, hogy a herceg újabb birtokszerzési kísérlete balul ütött ki; jóllehet buzgó katolikusnak mutatta magát, 1604-ben egy kisebb észak-itáliai terület, Polestine de' Papini hovatarozása miatt majdnem fegyveres összetűzésbe keveredett a ferrarai pápai legátussal. A háború kitörését csak a milánói spanyol helytartó és Velence érélyes közbelépése akadályozta meg.⁷⁸ Az észak-itáliai terjeszkedés lehetőségeinek lezárulásával a kis hercegség figyelme kelet felé fordult. A Gonzagák, felhasználva kelet-európai kapcsolataikat, megpróbálták megvetni lábukat a térségben. A cél, mint már említettük, a lengyel vagy az orosz trón volt, ahová az út Felső-Magyarországon és Erdélyen keresztül vezetett.

Mantova erején felüli szerepvállalása mind anyagi, mind katonai téren ebben a sajátos politikai helyzetben leli magyarázatát. A dinasztikus kapcsolatok szövögetése szintén ezekbe a törekvésekbe illeszkedett bele. A stájerországi protestánsokkal szemben militánsan fellépő későbbi II. Ferdinándnak Eleonóra Gonzagával, Vincenzo lányával való házassága is a mantovai pozíciókat erősítette, hisz a főhadparancsnok-helyettesi és a kormányzó poszt esetében azt is lehetett mondani, hogy a tisztség a „családban” marad. Láttuk, hogy maga Rudolf is a rokoni kötelékekre hivatkozott Ferrante Gonzaga kinevezésével kapcsolatban.

Ha a császársághoz fűződő kapcsolataiban elsősorban a rokoni kötelékeket próbálta felhasználni a mantovai dinasztia, a másik nagyhatalommal, a pápasággal szemben más húrokat kellett megpendíteni. Jóllehet ez egyáltalán nem volt jellemző a hercegre, mégis, nem kétséges, hogy vatikáni ösztönzésre, kiűzte a zsidókat a hercegség területéről.⁷⁹ A Gonzagák hangsúlyozott, és egyéb gesztusokkal is erőteljesen kifejezett katolicizmusa a

⁷⁷ Mantova, 29., 39-40., 41., 45. o.

⁷⁸ Uo. 45. o.

⁷⁹ Uo. 47. o.

vatikáni szempontok és érdekek kiszolgálását jelenti, azét a nagyhatalomét, amely éppen a század első éveiben döntött úgy, hogy a rendelkezésére álló eszközök segítségével meghatározó módon szól bele a térség jövőjének alakításába.

Köztudott, hogy a pápaság a Német-Római Császárság mellett a háború másik nagy finanszírozója volt. A támogatás elsősorban pénzsegély formájában érkezett, a hadfogadás körüli visszaélések láttán azonban a Vatikán már 1595-ben úgy döntött, hogy inkább maga toboroz sereget Itáliában és azt küldi olasz parancsnokság alatt a magyarországi harctérre. Az olaszok megjelenését nem kísérte túl nagy lelkesedés osztrák részről, Prága pedig mindent elkövetett annak érdekében, hogy a pápa mégis inkább pénzt küldjön. Róma a finanszírozás módját azonban nem csak a pénzügyi visszaélésekkel indokolta. Az 1594., 1596. és 1600. évi kudarcok, vagyis Győr és Kanizsa esete, illetve a mezőkeresztesi vereség a Vatikán szerint elsősorban azért következtek be, mert a prágai és bécsi udvar tanácsosainak jó része eretnek, akik nem igazán tartják szívügyüknek a törökellenes szent háborút.⁸⁰ A birodalmi rendek valóban csak nehezen és vonakodva szavazták meg a Türkenhilfét, mivel attól félték, hogy a császár a megszavazott segílyt ellenük fogja felhasználni. A zömmel lutheránus rendek a keresztes hadjáratot, mivel azt a pápa hirdette meg, elvben is elleneztek. A veszély nagysága azonban rákényszerítette őket, hogy végül is minden esetben megadják a kért összeget.⁸¹

A helyzetet tovább bonyolította, hogy II. Rudolf, aki VIII. Kelemenhez hasonlóan életcéljának tekintette a török kiűzését, az univerzalisztikus császáreszme hagyományán nevelkedvén, nem szívesen látta a pápaság beavatkozását a császárság ügyeibe. Közmondásos volt Rudolf vallási ügyekben vallott sajátos álláspontja, amelyet tovább bonyolított az észak-itáliai birodalmi hűbérek ügyében kialakult, amúgy sem túl szívélyes viszony a Vatikánnal. Az egyházpolitikai elképzelések ugyanis szorosan kötődtek a pápaság azon szándékához, hogy az itáliai félszigeten hegemon szerephez jusson. A kis olasz fejedelemségek, de a protestáns államok és rendek számára is intő jel volt Ferrara 1598-as elfoglalása és a pápai államhoz való csatolása.⁸² A pénzügyi nehézségek azonban arra kényszerítették a császárt, hogy ha lépésről-lépésre is, de teret adjon a pápa elképzeléseinek. Az engedmények annál nagyobb mértékűek voltak, minél mélyebbé vált a pénzügyi krízis, Róma pedig annál erőszakosabban próbálta kihasználni a gyengülő prágai ellenállást.⁸³ VIII. Kelemennek a térséggel kapcsolatos igen expanzív politikáját mutatja az 1596-os breszti egyezmény, amely, hogy megszüntesse a nagy szkizmát és az

⁸⁰ Példaként a kisebb megszakításokkal 1592-től 1598-ig Prágában tartózkodó pápai nunciusra, Cesare Specianóra hivatkozunk, aki leveleiben rendszeresen beszámol az eretnek tanácsadóknak a hivatalok eléről való eltávolítása, általa vehemensen szorgalmazott ügyéről. Különösen Ungnad, Hoffman és Teiffenbach volt támadásainak célpontja, akik szerinte Hardegghhez hasonló árulók. V. ö. ASV Fondo Borghese III. vol. 109BC. 9v-10r, 21r, 126v.

⁸¹ Erről igen alaposan I. Winfried Schulze: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. München, 1973.

⁸² Niederkorn, 411-425. o.

⁸³ Nem tudunk teljes mértékben egyetérteni a háború diplomáciai vonatkozásait monografikusan feldolgozó Nierkornnal, aki szerint a pápaság a többi nagyhatalomnál is kisebb mértékben tudta elképzeléseit Prágában érvényesíteni, annak ellenére, hogy a háború fő finanszírozója volt. A említett ferrarai ügy, amikor állítólag a császári udvar a pápai pénzek folyósításának befagyasztását kockáztatta, mivel nem volt hajlandó elismerni a foglalást, már csak azért sem jó példa, mert az udvar végül is belenyugodott az annexióba, Róma pedig tovább finanszírozta a háborút. A hadvezéri tisztségek betöltésének fentebb említett ügyén kívül felhozhatunk magyar példát is állítása cáfolására: elképzelhetetlen, hogy a pápaság ne játszott volna szerepet, többek közt a jezsuiták révén, az 1603-1604. évi felvidéki erőszakos templomfoglalásokban, amelyek közrejátszottak a Bocskai felkelés kirobbanásában.

ortodox világot visszatérítse Róma kebelébe, létrehozta a görög katolikus egyházat. A pápai diplomácia expanzióját és nepotizmusát kitűnően szemléltetik az Aldobrandini család Erdéllyel kapcsolatos és a szakirodalom által eddig szintén nem sok figyelemre méltatott elképzelései. A magyarországi harcokban tevőlegesen részt vevő Gianfrancescót rokona, VIII. Kelemen szívesen látta volna Erdély kormányzói tisztében, sőt a Báthory család ügyeit kiválóan ismerő és így az erdélyi ügyek referensének tekinthető Cinzio neve is szóba került.⁸⁴

A nem túl jó egészségnek örvendő császár 1600-ban közelebbről máig sem ismert súlyos betegségen esett át, amelynek következményei rövidesen a kormányzás módjában is megmutatkoztak. Betegsége ugyanakkor egybeesett egy általános, az élet minden területére kiterjedő válság kibontakozásával. Ha az örökös tartományokat nézzük, azt láthatjuk, hogy a protestánsok elleni fellépésben nem is annyira a közvetlen császári kormányzat, mint inkább a főhercegek – Stájerországban Károly, Tirolban Ferdinánd, Alsó- és Felső-Ausztriában pedig Mátyás vagy inkább Melchior Khlesl bécsi püspök – jártak elől. Khlesl személye ugyanakkor rávilágít arra a lassú elitváltásra, amely a 80-as, 90-es években ment végbe az örökös tartományok főpapi karában. Az új főpapok lesznek majd azok, akik a rekatolizációban élenjáró jezsuitákat felkarolják és megkezdik a protestáns felekezetek lassú, de biztos visszaszorítását.⁸⁵ Az erősödő pápai befolyást a Habsburg család egyik tagjával, Mátyás főherceggel kapcsolatos, vallásos meggyőződését érintő kritikák is jelezték. Spinelli nuncius 1602. december 9-én Rómába írt levelében kifejtette, hogy Mátyást nem tartja katolikus szempontból megbízhatónak, de reméli, hogy Ferdinand Alber, az új gyóntató, aki Carrillót váltja fel, változtatni tud a helyzeten.⁸⁶ A rendfőnök döntésében bizonyára az is közrejátszott, hogy Alber innsbrucki születésű volt, ellentétben a magyarok iránti túlzott szimpátia miatt megvádolt spanyol Carrillóval.⁸⁷ Egy 1601 augusztusában a Székesfehérvár alatti táborba vonuló jezsuiták számára készült instrukció egyik pontja nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a főherceggel kapcsolatban igen óvatosan, a rendi szabályzat pontos betartásával kell viselkedni, és külön említette, hogy politikai ügyekbe ne avatkozzanak bele.⁸⁸ A tisztség betöltésével kapcsolatban Róma szintén megfogalmazhatta kételyeit, Aderbale Manerbio követ ugyanis szót ejtett egy bizonyos Conte Mauritióról, vagyis Móric gróf helyetteséről, akit locotenente generalénak, vagyis esetünkben főhadparancsnok-helyettesnek akartak kinevezni, de kálvinista mivolta miatt a kérdés lekerült a napirendről.⁸⁹

Az örökös tartományokban felerősödött ellenreformáció után már csak idő kérdése volt, hogy az egyház Magyarországon is fellépjen pozíciói megerősítése, majd vissza-

⁸⁴ *Niederkorn*, 98-99. o.

⁸⁵ *R. J. W. Evans*: II. Rudolf. Graz, Wien, Köln, 1980. 78-82. o.; az 1590-es évek elejétől kezdődő ellenreformációra *Tomek* II. 483-624. o.

⁸⁶ ASV Fondo Borghese III. 88D 76v-77r.

⁸⁷ Carrillo nem túl hízogó jellemzését v. ö. JO I/2. 537-538.

⁸⁸ „Ad Serenissimum Archiducem neque facile, neque saepius accedant, nisi vocati, vel alicuius negotii et maxime pii necessitas exigat, sed neque ullo modo patiantur se a quovis in negotiis politicis tractandis urgeri et immisceri, quae a nostro Instituto plane abhorrent, et multa bona impediunt.” JO I/1. 43.

⁸⁹ A mantovai követ levelét Móric jelöltségéről v. ö. ASMn AG b. 481. Lett. di Aderbale Manerbio, nr. 41. Levele sajnos nem nyújt fogódzót arra nézve, ki lehet Móric gróf rejtélyes helyettese.

szerezése érdekében.⁹⁰ Az örökös tartományokban folyó rekatolizációval egy időben lépett fel az új, militáns türelmetlenséget sem nélkülöző magyar főpapi kar. A központi kormányzésekben a katolikus érdekeket számarányánál jóval nagyobb mértékben reprezentáló magyar klérus, úgy tűnik, nagy mértékben magáévá tette a háború sikertelenségével kapcsolatos vatikáni érvelést. Gondolhatunk itt Verancsics Faustusra, aki 1606-ban született emlékiratában nem csak a klérus egyes tagjait, hanem a császár eretnek tanácsadóit is komoly kritikával illette, vagy Szántó István jezsuitára, aki Győr elestét és a háborús pusztításokat az eretnekek árulásának tulajdonította.⁹¹ A klérusnak ezt az inkább Róma irányába tájékozódó részét, minden bizonnyal a Prágában tartózkodó nunciusok is támogatták. Speciano egy 1595-ben kelt jelentése ékes bizonyítéka ennek. Négy pontban foglalta össze a teendőket Magyarországon: katolikus kormányzót kell kinevezni, az egyházi javakat vissza kell szerezni és újra be kell tölteni a főpapi székeket, különösen az esztergomit, állandó apostoli vizitátort kell kinevezni, végül pedig Kassán jezsuita kollégiumot kell alapítani, ahová a királyi Magyarországról és a hódoltságból ötven-ötven fiataalt kell beiskolázní.⁹²

1599-ben, hosszú idő után, Kutassy János személyében újra betöltötték az esztergomi érseki széket. A központi kormányzésekben fontos pozíciókat birtokló főpapok mindent megtettek a katolicizmus pozíciójának megerősítése érdekében. Ennek egyik nagy sikerrel kecsegtető eszköze volt a fontos katonai és kormányzati tisztségek új, megbízható, katolikus tisztviselőkkel való betöltése. Kutassy, aki abban az időben a kancellári méltóságot is birtokolta, 1600. január 9-én írt beadványában a megüresedő hivatalokkal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy azokat kizárólag jó katolikus nemesekkel szabad betölteni.⁹³ A hivatali pozíció elnyeréséhez a vallásos buzgóság megnyilvánulásának egyéb jeleit is megkövetelték. Jellemző példája ennek Perneszy Imre esete, akit Migazzi Miklós váradi püspök füleki kapitánynak ajánlott, mondván, hogy már apja is jó katolikus volt. Majdnem pontosan egy évvel később Perneszy egyik, ismeretlennek írott levelében elárulta, mit vártak tőle a kapitányi tisztségért cserébe: „... de uram hogy mind Önagysága s mind pedig kegyelmed megértse, hogy én keresztény felebarátaim, és atyámfiain ellen ha elkerülhetem fizetést fel nem veszek, inkább akarok fizetés nélkül lenni, hogy semmint fizetést vennék fel s az erdélyiekre vinnének ...jobb lett volna tavalý is a fizetés nélkül inkább ellennem, hogy sem mint Erdélyre mennem.

Kegyelmednek azt is írhatom, hogy ha én fizetést akartam volna az idén felvenni, jó idején egy néhány száz katonának szerét tehettem volna, mert ugyan reám futottak, és azokkal egy csuporban készen vártam volna Mihály vajda onnan fentről való alá jövetelét, és hittem volna Istent hogy nem vicekapitányságom, hanem főkapitányságom is lett volna. Ha bizonyosok volnánk benne, hogy nem keresztényekre, hanem a természet sze-

⁹⁰ Erről az 1600 körül kibontakozó és közel fél évszázados krízisről v. ö. R. J. W. Evans: *Das Werden der Habsburgermonarchie 1550-1700*. Wien, 1986. 75-97. o.

⁹¹ V. ö. Szántó hosszú beszámolóját az 1594-es háborús eseményekről MAH IV. 90-103. o. A kritikus megjegyzések nem kerültek el az esztergomi táborban magát prostituáltakkal körülvevő Mátyás főherceget sem. *Szilágyi Sándor*: Gyulaffy Lestár történelmi maradványai. In: *Történelmi Tár*, 1893. 132-133. o.

⁹² Tóth László: A kassai székesegyház rekatolizálása 1604-ben. In: *Századok* LXVI. (1932) (a továbbiakban: Sz 1932.) 487. o.

⁹³ Ehhez v. ö. Kutassy 1601. március 23-án Mátyás főhercegnek írt felterjesztését a Magyar Tanács új tagjairól. MKL A 30. *Litterae Archiepiscoporum sede vacante* Kutassy 1600-1601.

rint való pogányokra vinnének bennünket, bizony uram ugyan szívem szerint kívánnék én magam az én régi jóakaró uramnak, Önagyságának Rottaller uramnak szolgálnom, nem hogy szolgálatától megvonám magamat.”⁹⁴

A magyarországi hivatalok betöltésében érvényesíteni kívánt, a vallásos megbízhatóságot előíró feltételek a hadvezéri tisztségek fentebb említett ügyére rimeltek; az „idegen,” vagyis nem német vagy osztrák származású hadvezérek megjelenése a legmagasabb posztokon a vatikáni politika nagyobb mértékű magyarországi térnyerésével is összefüggésbe hozható. 1601-ben Henri de Mercoeur neveztek ki fővezérré, aki a Guisek szövetségeseiként nagy szerepet vállalt a hugenották elleni harcokban, és utolsóként hódolt be a rekatolizált, ám valójában hugenottának megmaradt IV. Henriknek. Ebben az évben vonultak újra pápai csapatok Magyarországra, melyek élén a pápa unokaöccse állt, majd annak szeptemberben bekövetkező halála után egy másik olasz, Vincenzo Gonzaga kapta meg az összes itáliai csapategység fölötti parancsnokság jogát, ami, legalábbis elvben, Ferdinánd főhercegé után a második legfontosabb pozíciót jelentette. Áprilisban pedig a magyar rendek kérése ellenére szintén egy olaszt neveztek ki Kassára, Ferrante Gonzagát, akinek utóda a kassai templomfoglalásokat végrehajtó Giacomo Belgioioso volt. Basta pedig éppen 1602 elején lett erdélyi kormányzó. A vatikáni érdekek érvényesítésének kísérletét sejteti az is, hogy Spinelli nuncius rendszeresen beszámolt a hadvezéri posztokkal kapcsolatos elképzelésekről, amelyekkel kapcsolatban Ferrante Gonzaga neve időről-időre felbukkant.

Ezek után nem meglepő, hogy mindkét Gonzaga igyekezett a katolikus egyház hű fiának mutatni magát. 1608-ban még lovagrendet is alapított Santo Redentore néven a hitetlenek elleni harc céljából.⁹⁵ Közben igyekezett minél jobb kapcsolatot kialakítani a Habsburgokkal, amely lányának Eleonórának a későbbi II. Ferdinánddal való házassága révén dinasztikus színezetet nyert. Róma elismerését pedig a jezsuita Luigi Gonzaga boldoggá avatása mutatta 1605-ben. Rokona, Ferrante Gonzaga szintúgy tettekkel akarta folytatni a családi tradíciót, amikor felkarolta a katolicizmus ügyét. Az örökös tartományok gyakorlatához hasonlóan ő is a jezsuita rend támogatásában látta ennek legegyszerűbb, legkézenfekvőbb módját. Már bécsi tartózkodása alatt lépéseket tett annak érdekében, hogy a jezsuita rend egy magyarul beszélő tagját rendeljék mellé. Claudio Acquaviva jezsuita rendfőnök Alfonso Carrillónak írt levelében arra hívta fel a provinciális figyelmét, hogy Ottavio Paravicini bíboros alexandriai püspök nyomtatékosan kérte a rendtől, teljesítsék a magyarországi állomáshelyét elfoglaló Ferrante Gonzaga kérését, és adjanak mellé egy magyarul tudó jezsuitát.⁹⁶ A magyar jezsuita az erdélyi misszióba igyekvő Pázmány Péter volt, aki a német Joannes Fullerussal együtt valóban a herceg kíséretében érkezett meg áprilisban Kassára. Claudio Acquaviva egy másik, szintén Carrillónak írt leveléből kiderül, a rend igen fontosnak tartotta a herceg igényeinek kielégítését még akkor is, ha az erdélyi helyzet sürgetően követelte, hogy inkább oda küldjék a rendtagokat.⁹⁷ Pázmány és Fullerus így maradt Kassán a herceg mellett. A

⁹⁴ Migazzi levelét v. ö. MOL P 707. Zichy csl. lt. Missiles nr. 11875., Perneszyét uo. nr. 11919. Ez utóbbi levél alsó fele hiányzik, ezért nem lehet megállapítani, hogy mikor írták.

⁹⁵ Mantova, 46.

⁹⁶ MAH IV. 509. o. Paravicini bíboros a német ügyek protektora volt Rómában. Működéséről l. *Niederkom*, 72., 80., 89. o. és ÖStA HHStA Hung. AA fasc. 139. Konv. B. 43r-44r (Mikrofilm száma: W 716.).

⁹⁷ V. ö. a rendfőnök levelét JO I/1. 29-30.

rendfőnök ugyanakkor arra is figyelmeztette Carrillót, hogy a rendi szabályzat által előírt két hónapnál tovább nem tartózkodhatnak a herceg mellett udvari misszióban.⁹⁸ Erre nem csak a rendi előírások miatt hívta fel Carrillo figyelmét, hanem mert kiderült, hogy a herceg a két jezsuitát a zűrzavaros erdélyi viszonyokra való hivatkozással magánál akarta tartani. Egy héttel későbbi levelében a rendfőnök igyekezett megnyugtatni a stúdiumait folytatni kívánó Pázmányt, hogy Carrillo ki fogja eszközölni a hercegtől az udvari szolgálat alóli időleges felmentést, alkalmas helyet kijelölve számára.⁹⁹ A levélből kiderül, hogy a rendi vezetés miatt igyekezett a legmesszebbmenőkig akceptálni a kassai főkapitány kéréseit: „Most válaszolok Tisztelendőséged március 11-én írt levelére, amelyben azt írta, hogy az Erdélybe szánt atyákat Gonzaga úrral együtt küldte el, jóllehet a helyzet nem engedi meg, hogy még többen menjenek oda; az ügyben nincs több mondandóm, csupán annyi, hogy remélhetőleg őt nevezik ki Erdély élére, ami később hasznos lesz számunkra, mivel tudom, hogy ügyünket buzgón támogatja.”¹⁰⁰ Pázmány elárulja azt is, hogy a jezsuiták támogatása a családi hagyomány szerves része; főkapitány ugyanis abban egyik rokonát, Camillo Gonzagát, Novellara grófját kívánta utánozni, aki az 1595-ben Franciaországból kiűzött jezsuitákat birtokain tartotta, míg vissza nem vonták a kiűzetési parancsot.¹⁰¹ A herceg hangsúlyozottan vallásos buzgalmának hátterében a vatikáni politika sejlik fel: Pázmány ugyanis gyakran beszélt a herceggel egy Kassán felállítandó kollégium ügyében, aki lelkesen támogatta a tervet.¹⁰² Megtudjuk azt is, hogy a főkapitány végül rászánta magát a kassai Szent Erzsébet templom elvételeire, amelynek ügyében Mátyás főherceg engedélyét is kieszközölte.¹⁰³ A főkapitány a lépést azzal indokolta, hogy Eger eleste után az egri káptalan kénytelen volt Kassára menekülni, ahol nem találtak megfelelő helyet a maguk számára. A káptalan mellett a püspök és néhány, sajnos közelebbről meg nem nevezett nemes is a katolikus egyház érdekében történő fellépésre bízta. Említést tesz a Kassán felállítandó szeminárium tervéről, és bár nem említi, hogy ki vezetné az iskolát, a jezsuita levelezésanyag egyértelműen azt bizonyítja, hogy a szemináriumot éppen a herceg, illetve a klérus védőszárnyai alatt megtelepedni készülő rend működtette volna. Bizonyára ezért akarta a herceg Kassán tartani Pázmányt és Fullerust. A kassai letelepedés, amely az 1560-as években, nagyszombati megtelepedésükkel egy időben merült föl, régi álma volt a rendnek. A kassai kollégiumalapítást elsősorban a város rendkívül előnyös elhelyezkedése indokolta: az Erdélybe és Lengyelországba vezető utak mentén fekszik, azonkívül élénk kereskedelmi forgalma is elősegítheti a katolikus hit terjesztését. Az általunk vizsgált időszakban Kassa még jobban felértékelődött a pápai diplomácia szemében. A városból ugyanis rendkívül jól meg lehetett közelíteni azt a pravoszláv térséget, amelynek áttéríté-

⁹⁸ Monumenta Antiquae Hungariae, IV. (1593-1600). (Ed. Ladislaus Lukács S. J.) Roma, 1987. 509. o.

⁹⁹ JO I/1. 30., 31.

¹⁰⁰ Uo. 30.

¹⁰¹ Uo. 51., 52.

¹⁰² A kassai kollégium felállításáról v. ö. Mátyás főherceg levelét Carrillónak. MKA E 150. Acta Jes. Reg. Coll. Tyrn. fasc. 10. nr. 20. A kassai kollégium tervéről v. ö. még MAH IV. 580-581. o.; JO I/1. 55-56.

¹⁰³ A levelet közli Bitskey István: Humanista erudíció és barokk világkép. Budapest, 1979. (Humanizmus és reformáció 8.) 173-174. o. A levél címzettje azonban nem Mátyás főherceg, A „Vostra Maestà” megszólítás ugyanis csak királyi személyt illethetett. A címzett Rudolf császár, aki a levelet Bécsbe továbbította unokaöccsének. V. ö. ÖStA HStA Hung. AA fasc. 141. Konv. A. 17r-v. (Mikrofilm száma: W 717.).

se VIII. Kelemen egyik nagy álma volt, egy olasz főkapitány pedig egyenesen ideális körülményeket biztosíthatott az eretnekségük miatt amúgy is gyanakodva kezelt németekkel és magyarokkal szemben.

A herceg jezsuitákkal kapcsolatos terveiről és így a kollégiumról hosszú hónapokig nem olvashatunk, Szuhay István 1602. május 7-én írt levelében azonban újra felbukkant az ügy. Az egri püspök arra kérte Rudolf császárt, hogy utasítsa Ferrante Gonzagát a kassai Szent Erzsébet templom eretnekektől való elvételére. Finoman célzott arra, hogy bár Mátyás főherceget már megkereste az ügyben, mégis, a császári tekintély képes a leginkább arra, hogy a főkapitányon keresztül végre lehessen hajtani a templom átadását a katolikusok számára.¹⁰⁴ A továbbiakban forrásaink hallgatnak nem csak a templom, hanem a protestánsok elleni fellépésről is, így azt sem tudjuk egyértelműen, hogy mi akadályozta a koncepciózus terv végrehajtását. Tóth László szerint az 1601 végén elhatározott templomelvételt a protestánsok ellenakciójától való félelem, majd Gonzaga lemondása akadályozta meg. Említhetjük a rendkívül bizonytalan erdélyi helyzetet, amely csak Székely Mózes halála után jutott néhány hónapos nyugvópontra. Buda 1602. évi ostroma szintén hátráltatta a terv megvalósítását, mivel lekötötte a kormányzat figyelmét. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a fentebb már említett Habsburg családi viszályt sem, amelyet Róma megpróbált felhasználni a maga érdekében, és amely hatással volt – a katolikus buzgóság kifejeződéseként – a protestánsok elleni fellépésre.¹⁰⁵ Végül az okok közt kell felsorolnunk Kassa város fellépését is.¹⁰⁶

A rendteremtés eltökélt szándékára, amely az ellenállás legyűrésében fegyveres eszközök bevetésétől sem riadt vissza, az 1602-es év folyamán megfogalmazódó tervezetek is utalnak. Ezek közül kettő különösen érdekes a mi szempontunkból, mivel szerzőik kitűnően ismerték az erdélyi belpolitikai viszonyokat. Náprági Demeter feltehetően 1602. végén beterjesztett emlékirata a baj okát az eretnekségben látja, a megoldást pedig abban, hogy a lutheránusokon kívül semmilyen más protestáns felekezetet nem szabad megtűrni, sőt ki kell irtani.¹⁰⁷ Ez a püspök szerint a városok élére állított katonai kormányzókkal, a katolikus tanácstagokkal feltöltött városi magisztrátusokkal és az erdélyi püspökség visszaállításával érhető el a leggyorsabban. Náprági 1600-as pánikszerű távozása után ismereteink szerint két jelölt jött számításba: Verancsics Faustus és Forgách

¹⁰⁴ „Supplico etiam Sacratissimae Maiestati Vestrae humillime prout antea quoque meminisse me supplicasse Serenissimo quoque Archiduci Matthiae etc. domino pariter meo benignissimo ut a catholicis et divis quondam Hungariae regibus quos Sacratissima Maiestas Vestra fervorem in ecclesiam catholicam, et faeliciter imperii longe antecellit ecclesiam parochialem cassoviensem excellentissimus Princeps Gonzaga vir religiosus et piissimus ab haereticis ereptum, nobis catholicis restituat.” V. ö. ÖStA HHStA Hung. AA fasc. 141. Konv. A fol. 97.

¹⁰⁵ Mátyás főherceg ugyanis csupán a templomot akarta visszaadni, a hozzá tartozó egyházi kincseket és a paplakot nem, mert azokat a kormányzat javára kívánta felhasználni. Ezt azonban a Szepesi Kamara akkori elnöke Migazzi Miklós megakadályozta. A váradi püspök nem volt jó viszonyban a jezsuitákkal, mert az ő térnyerésükben az egyház jogainak csorbítását látta. V. ö. MAH IV. 493. 496–499. o.; JO I/1. 131–134.

¹⁰⁶ Szuhay 1603. május 30-i, a Titkos Tanácsnak írt levelében azt javasolja, hogy a küszöbön álló templomfoglalás zavartalan végrehajtása érdekében vegyék őrizetbe a város küldöttségét. V. ö. Sz. 1932. 489. o. Ferrante Gonzaga működésének első hónapjaiban közbenjárt a város privilégiumainak megerősítése érdekében. Sajnos csak Mátyás válasza maradt ránk, és az is csak a megerősítés tényét tartalmazza, ez azonban arra utal, hogy a főkapitány őszi fellépése mögött kompromisszumot kereső tárgyalások is meghúzódhattak. De elképzelhető az is, hogy az újfajta várospolitika részeként Gonzaga a városnak a rekatolizációba való reménybeli beletörődését kívánta ily módon elősegíteni vagy honorálni. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 207 fol. 93.

¹⁰⁷ Az Erdély népeit bemutató és a tartomány jövedelmeiről is beszámoló emlékirat v. ö. EOE VI. 162–175. o.

Ferenc. Mindkettő kiváló kapcsolatokat ápol a Vatikánnal és mindkettő ismert volt a jezsuita rendhez való szoros kötődéséről.¹⁰⁸

Giorgio Basta szintén a katonai jelenlét állandósításában látta a tartomány megtartásának egyedüli módját, zömében idegen ajkú katonaság segítségével. A Habsburg uralom anyagi alapjainak megteremtését célozta az erdélyi kamara létrehozásának már említett terve is.¹⁰⁹ A jezsuita rendnek mindenképpen kulcsszerepet kívánták juttatni az erdélyi, majd magyarországi rendcsinálásban. Ferrante Gonzaga kassai fellépése ezeknek az elképzeléseknek az ismeretében nyer igazi értelmet. A herceg ugyanis Erdéllyel kapcsolatos véleményét, nem sokkal Báthory Zsigmond goroszlói veresége után, az általa pártfogolt Pázmány Péternek is kifejtette. Pázmány szerint Ferrante azt javasolta Giorgio Bastának, hogy Kolozsváron, amely egyúttal a jezsuiták központja volt a fejedelemségben, vegye el az iskolákat és a templomokat az ariánusoktól, prédikátoraikat pedig üzze el.¹¹⁰ A kassai tartózkodásba nehezen belenyugvó Pázmány előtt egyúttal azt is hangsúlyozta, hogy az ő fellépése nemcsak a vallás, hanem a császár érdekeit is szolgálja: „Gonzaga méltóságos úr nagyon segítőkész velünk kapcsolatban meg a vallás ügyét illetően is, és azt szeretné, hogy jelenléte ne csak a hitnek, hanem a császárnak is hasznára váljék.”¹¹¹ Ez az idézet rávilágít arra, hogyan fonódott össze a herceg szemében a pápai és a császári érdekek képviselete mind Felső-Magyarországon, mind Erdélyben. Ne felejtjük el azt sem, hogy e tervezetek megfogalmazásával egy időben jelent meg Spontoni műve Bolognában, aki a jó kormányzást csakis a katolikus érdekek erőteljes érvényesítésével képzelte megvalósíthatónak.

Egyéni karrier, dinasztikus álmok, Bruderzwist, kormányzati reformok, rekatolizáció és törökellenes harc; mindezek szerepet játszottak az 1601-1602-es évek fordulatokban bővelkedő eseményeiben. A két nagyhatalom kapcsolata visszatükröződik Mantova fellépésében, amely azért bonyolódott bele ebbe a játszмбаba, hogy kihasználja azt a meglehetősen kicsiny mozgásteret, amelyet Róma és Prága rivalizálása számára meghagyott.

¹⁰⁸ Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592-1600). Gyűjt. *Veress Endre*. Budapest, 1909. 156. o. V. ö. JO I/1. 153., 155. Érdekes ugyanakkor, ahogy Verancsics neve Erdéllyel kapcsolatban 1604-ben is felmerül, mégpedig a jezsuiták működését, annak eredménytelensége miatt nem túl kedvezően megítélő kontextusban. JO I/1. 308., 309. és ASV Fondo Borghese III. vol. 93B1, 51r-53v, 58v.

¹⁰⁹ Az erdélyi kamara felállításának tervéről v. ö. Mátyás főherceg levelét: *Veress*, Basta I. 317-318. o., Documente VI. 449. o., MKA E 15. Expeditiones Camerae 1601. okt. nr. 6. és E 21. Benignae Resolutiones 1601. 43. cím fol. 112. További anyagi forrásokat a lázadók birtokainak elkobzásával próbáltak felszabadítani, v. ö. Mátyás Kutassynak 1599. december 1-én Bécsből írt levelét MKL A35 Conceptus Expeditionum 1.cs. nr. 668. Az engedelmességre kényszerítés másik eszköze az idegen ajkú nemesség erdélyi meghonosítása volt, v. ö. Spinelli hivatkozását Lichtenstein szavaira ASV Segr di Stato Principi vol. 54. 222v-223r. A katonai biztosításról Basta Rudolffhoz írt emlékiratát EOE V. 175-180. o.

¹¹⁰ JO I/1. 40., 41.

¹¹¹ „Illustrissimus certe Gonzaga egregie animatus in nos et res religionis, cuperet suam isthic praesentiam, non minus religioni, quam imperatori utilem esse.” JO I/1. 41.

1601. szeptember 15. Kanizsai tábor
 Vincenzo Gonzaga Federico Gonzagának¹¹²
 ASMn. AG, b.531. nr. 6. Eredeti.

Vincenzo per la gratia di Dio Duca di Mantova, et di Monferrato ecc.

Havendo inteso dalla viva voce vostra il discorso fattoci di mente del Signore Carlo Liectistein circa il governo di Transilvania, et desiderando Noi prima di ritornar in Italia di saperne qualche cosa più certa, per poterci anche risolvere, bisognando d'arrivare prima in Corte Cesarea a' baciare la mano a' Sua Maestà, et a mettere, se così occorrerà l'ultima mano al negotio.

Abbiamo risoluto di rimandarvi quanto prima a Praga, acciò senza perdita di tempo, dopo passati in nome nostro i dovuti complimenti col Signore Carlo, et con la signora Donna Maria, a quali scriviamo in vostra credenza possiate referire ad esso Signore Carlo d'haverci dato conto del discorso fattovi da lui circa detto governo di Transilvania, et dell'inclinationi, che havete trovata in Noi, sempre che ci concorra l'adempimento delle dovute condizioni a' servir' anche in questo la Maestà dell'Imperatore, et trovando nel Signore Carlo la solita buona disposizione verso gli interessi nostri et particolarmente in questo negotio, che riuscendo si potrà dire totalmente fattura sua, procurarete d'inanimarlo dentro con quei modi, che sul fatto salva la reputatione nostra pareranno alla destrezza, et prudenza vostra convenire, et valendovi dei pretesti, che ci movono ad accelerare il ritorno nostro a Praga cercate di dar fretta al Signore Carlo per l'incamminamento di questa pratica, poiche dal progresso, ch'ella prenderà, pare a Noi, come a' bocca vi habbiamo discorso più ampiamente, che in effetto debba dipendere la resolutione della venuta nostra alla corte la qual resolutione è pur necessario, che almeno per mezzo il mese d'ottobre, se non prima possa essere

Vincenzo Isten kegyelméből Mantova és Monferrato hercege stb.

Mivel előszóban beszámoltál Karl Lichtenstein úrnak Erdély kormányzásával kapcsolatos szándékairól, szeretnénk megbizonyosodni még Itáliába való visszatérésünk előtt, hogy szükséges-e a császári udvarba mennünk kezét csókolni Őfelségének, hogy utolsó lökést adhassunk a dolognak.

Úgy döntöttünk, hogy amilyen gyorsan csak lehet, Prágába küldünk, hogy ott, miután megadtad a kötelező tiszteletet Károly úrnak és Mária úrnőnek, akikhez ajánlólevelet is írunk, közöld Károly úrral, hogy beszámoltál nekünk az Erdély kormányzásának ügyében készült emlékiratról, és hogy hajlandóak vagyunk elfogadni a feltételeket, hogy minél hamarabb Ő császári Felsége szolgálatába állhassunk. Károly urat ugyanakkor arra kérjük, hogy megszokott segítőkészségével járjon közbe érdekünkben, különösen ebben az ügyben, amelynek sikere kizárólag rajta múlik: igyekezz tehát és buzdítsd, mert ezen múlik a jó hírünk. Ügyességre és bölcsességre bízunk, hogy ürgyet talál mihamarabbi Prágába menetelünk érdekében, Károly urat pedig próbáld sürgetni, hogy járjon közbe ebben az ügyben, minthogy számunkra úgy tűnik, az ő lépéseitől függ, amint azt szóban bővebben is kifejtettük, a mi udvarba való menetelünk, amelynek október közepe táján, ha nem hamarabb, meg kell történnie.

¹¹² Prágában akkor két állandó mantovai követ tartózkodott, Aderbale Manerbio és Lelio Arrivabene. Ez utóbbit váltotta fel 1601 végén Federico Gonzaga, akinek támogatását a herceg Piero Duodo prágai velencei követtől is kérte. Archivio di Stato di Venezia (ASVe) Senato. Dispacci di Germania filza 28., 149r.

¹¹³ Seifried Christoph Brenner az Udvari Kamara elnöke. Esetleges erdélyi útjának tervéről 1603-ban v. ő. Meyer, 17. o.

fatta da Noi, et come meglio confidiamo che voi sul fatto andarete rappresentando ad esso Signore Carlo.

Resta che brevemente vi soggiungiamo i capi più principali delle condizioni, che secondo a Noi pare dovrebbero accompagnare il carico di detto governo in persona nostra lasciando, che con lettere, o di presenza si possano poi risolvere altre difficoltà se ne occorreranno di minor momento.

Questi dunque saranno i principali capi delle nostre pretensione. Il primo che il governo ci venga dato con quelle medesime prerogative, et autorità, che sogliono darsi gli altri governi alli Serenissimi Arciduchi si per essere Noi ancora tanto congiunti di sangue con Sua Maestà, come per ricompensarci con questa honorevolezza da Noi stimata sopra tutte le cose, l'incomodo dell'haverci a partire da Casa nostra con la Moglie, et col Principe nostro figliuolo, lasciando la cura delle cose nostre proprie per attendere in paese tanto lontani, et con tanto pericolo al Governo di quelle della Maestà Sua.

Il secondo ponto sarà in havere la provigione ordinaria per la nostra persona almeno delli dieci mila talleri al mese, che il Signore Carlo vi ha detto, quando non si possa spontare a maggiore quantità nel che però quanto all'accrescimento di detti 10 mila talleri mostrerete di premere più per la riputatione all'ultimo, che per l'interesse.

La terza condicione consisterebbe nell'haver un essercito stipendiato di continuo da potersene valere in ogni occasione di Guerra, nel quale pretenderessimo d'havere quattro mila fanti, et mille cavalli che dipendessero immediatamente da Noi, et li cui colonelli capitani, et altri ufficiali fossero eletti a nostra libera dispositione, parendoci convenire che in un essercito di gente straniera, et non conosciuta, ne praticata da Noi havessimo almeno un nervo di gente della sodetta quantità che riconoscesse immediatamente il comando nostro, di cui potessimo con totale confidenza assicurarci.

Ma perche forse entrando in questo particolare potrebbe la Maestà Sua sospettare, che in ciò havessimo più la mira all'interesse nostro che al servizio di lei. Vogliamo che ne trattiate solo in confidenza col Signore Carlo, con persistere sopra ogni cosa nell'honorevolezza, et ampiezza del governo, et nella quantità, et sicurezza della provigione circa la

Az alábbiakban röviden felsoroljuk feltételeink főbb pontjait, amelyet szerintünk az említett kormányzói tiszt megkövetel, nem feledve, hogy később levélben vagy személyesen oldjuk meg a felmerülő egyéb nehézségeket.

Kéréseink tehát a következők: az első, hogy a kormányzást ugyanazokkal az előjogokkal és hatalommal kapjuk meg, amelyeket Öfenségeiknek, a főhercegeknek szoktak adni, egyrészt az Öfelségével való szoros rokoni kapcsolatunk miatt, másrészt tiszteletteljes viszonzásként mindazon kellemetlenségekért cserébe, amelyek abból fognak származni, hogy odahagyjuk otthoni dolgainkat és feleségünkkel és gyermekünkkel egy ilyen távoli országba jövünk, veszélyeket vállalván Öfelsége szolgálatában.

Másodszor legalább havi tízezer tallért rendes ellátmányként személyes céljainkra, és bár Károly úr azt mondta neked, hogy nagyobb összegre nincs lehetőség, próbálj meg ennél többet kicsikarni a megbecsülés és a haszon érdekében.

A harmadik feltételünk egy négyezer gyalogosból és ezer lovasból álló, folyamatosan fizetett hadsereg, amely közvetlenül tőlünk függ, minden háborús helyzetben bevethető, amelynek hadnagyait, kapitányait és egyéb tisztjeit a mi belátásunk szerint szabadon választjuk, mivel kézenfekvő, hogy egy idegenekből álló, számunkra ismeretlen és általunk nem kipróbált hadseregnek legalább a tisztikara feltétlenül engedelmeskedjen parancsainknak, azért hogy mi is teljes mértékben megbízhassunk bennük.

Evvel kapcsolatban valószínűleg gyanú fog támadni Öfelségében, hogy inkább saját érdekeinket követjük, mintsem az övét, ezért erről csak Károly úrral tárgyalj, ragaszkodva mindenekelőtt a kormányzói méltósághoz és annak teljes jogköréhez, illetve a meghatározott összeghez, amelynek ügyében add világosan értésére, hogy csak úgy megyünk bele,

quale doverete a' suo tempo lasciarvi intendere ben chiaramente, che in altra maniera non si moveressimo, che quando gli assignamenti, et per le nostre provvigioni, et per il pagamento di soldati fossero molto sicuri, et pronti in modo, che sopra essi potessimo fare a' tempi debiti sicuro fondamento, potendo importar troppo il ritrovarci con un carico così importante alle spalle senza quella sicurezza del denaro, onde s'habbia quotidianamente, a regere, et sostenere.

Et questo sia detto quanto al particolare del governo di Transilvania, et dell'Ongheria Superior' ancora, come di più ci ha mottivato il Presidente Prainer,¹¹⁵ il quale in nome del medesimo Signore Carlo ci ha trattato di questo fatto, con promessa de riferir' anch' egli al Signore Carlo la nostra intentione, et d'avisarci di quello di mano in mano succederà, sì come di tutto v'habbiamo a viva voce pienamente per vostra informatione ragguagliato.

Volendo in ogni caso, che voi giontamente, et massime in caso di qualche raffreddamento di detta negociatione vi lasciate intendere dell'inclinatione, che haveressimo di servire Sua Maestà Cesarea per un qualche tempo nelle Guerre dell'Ongheria col carico, che hora tiene il Signore Duca di Mercurio, accompagnato di più da quelle preeminenze et honori che convenissero alla persona nostra, et ciò parendo a Noi di penetrare, ch' esso Signor Duca per alcuni rispetti non sia per continuare in detto servitio, qual Noi accettaressimo, ma però per tempo sicuro, et limitato durante la Guerra, per poterci come a' cosa durabile applicar più l'animo, et essere pronti a' tempi opportuni con l'armi in mano a' tentar ogn'anno qualche bella impresa, come veramente ordinandosi le cose con buon modo, ci darebbe l'animo di ridurre gli interessi di quel Regno per la Maestà Sua in ottimo stato, di che ci riserbiamo poi di discorrere in voce, et in iscritto, quando cose porterà l'occasione, sicuri di proporre partiti tali, che da Sua Maestà, et da' altri ben intendenti di questi maneggi saranno, et approvati, et stimati di profittevole conseguenza.

De gli altri nostri negozi, che restano pendenti in Corte di Sua Maestà non vi diciamo per hora altro, poiche dovendoli voi continuare col solito filo basterà che ne seguano i ragguagli, et le risposte con lettere,

ha mi és a katonák is rendszeres fizetést kapunk, azért hogy a szolgálati idő alatt anyáigilag biztos alapjaink legyenek, mivel egy ilyen fontos tisztség túlságosan is súlyosan nehezedne a vállainkra, ha pénz nélkül kellene kormányoznunk és eltartani magunkat.

Erdély és Felső-Magyarország kormányzását illetően még el kell mondani, hogy Prainer elnök úr, aki Károly úr nevében tárgyal velünk, megígérte, hogy ő is közölni fogja Károly úrral akaratomkat, minket pedig rendszeresen tájékoztatni fog arról, ami történik, úgy ahogy élőszóban mi is bőségesen beszámoltunk neked mindenről.

Mindenképpen tudni akarjuk, főleg ha az alkudozások holtpontra jutnak, hogy Ófelsége mit gondol arról, ha a magyarországi háborúban egy időre abban a tisztségben (t. i. főhadparancsnok-helyettes) szolgálnánk, amelyet most Mercoeur herceg tölt be, bár az a rang és a cím inkább minket illetne. Úgy értesültünk, hogy a herceg több okból kifolyólag nem akar tisztségében maradni, ezért azt elfogadnánk, de csak meghatározott időre, amíg a háború tart, hogy jobban fel tudjunk készülni erre néhez dologra, és hogy képesek legyünk minden évben néhány sikeres vállalkozást indítani; ha a dolgok előnyösen alakulnak számunkra, az arra ösztönöznénk bennünket, hogy a császár érdekeit szolgálva királysága ügyeit a legjobb állapotba hozzuk, amire vissza akarunk még térni úgy szóban, mint írásban, mivel biztosak vagyunk abban, hogy ajánlatunkat, ha helyzet úgy hozza, a belőle fakadó előnyök, és a haszon miatt Ófelsége és a többi érintett elfogadja.

Egyéb, Ófelsége udvarában függőben maradt ügyünkről most nincs több mondanivalónk, csak hogy azokat továbbra is az eddig megszokott módon intézd, az említett ügyre vonatkozó beszámolókat és válaszokat levél-

aspettando, che dei particolari loro, et di quello concernerà sopra il tutto il merito di questi due negozi militari ci diate di mano in mano minutissimo conto.

Dal Campo Arciduale sotto Canisa li 15 settembre 1601

Vincenzo Gonzaga

ben írd meg és számolj be a legaprólékosabban mindenről, ami még ezt a két hadi ügyet érinti.

Kelt a Kanizsa alatti főhercegi táborban 1601. szeptember 15-én.

Vincenzo Gonzaga

Tamás Kruppa

PLANS FOR OBTAINING THE GOVERNMENT IN TRANSYLVANIA IN 1601-1602

Relations between Transylvania and the Gonzaga dynasty at the turn of the 16th and 17th centuries

Summary

The study deals with a previously neglected field of Italian-Transylvanian relations, those of the Transylvanian Principality and the Principality of Mantua – it does so on the basis of original resources having been unknown so far, in the archives of Mantua, Vienna and Budapest. The role of Transylvania at the turn of the 16th and 17th centuries, in the period of the Fifteen Years' War and the military and diplomatic roles played in Central-Eastern Europe by the Gonzaga princes taking advantage of the rivalry between the imperial rule and papacy are all under discussion from the perspective of the course of European proceedings. There is a detailed survey, with reference to Transylvania, of the activity of Ferrante Gonzaga (1550-1605), Captain-General of Upper Hungary who played a key role in the military events of 1601-1602, as well as the aspirations of Vincenzo Gonzaga, Prince of Mantua, pursuing an expansive, dynastical policy to obtaining the government in Transylvania. As opposed to the competing Hapsburg archdukes Vincenzo Gonzaga was equal to the task of gaining the command over Hungary. The essence of his plan was to connect the supreme command with the government of the two parts of the country, i.e. Upper Hungary and Transylvania, and to be in control with archducal powers, through governors. However, the matter of Transylvanian government was dropped in 1602, for emperor Rudolph had only made use of the Gonzagas in order to weaken archduke Matthias' position in Hungary, but his interests did not involve yielding important governmental functions to them, which would have meant great influence over the area.

In the appendix of the study a previously unreleased letter of prince Vincenzo Gonzaga is published, concerning government in Transylvania, written to the delegate of Mantua in Italian and dated from camp Kanizsa, 15 September 1601.

Tamás Kruppa

PROJETS AU SUJET DE L'ACQUISITION DE LA RÉGENCE
DE TRANSYLVANIE EN 1601-1602

Les rapports de la Transylvanie et de la dynastie Gonzaga
au tournant des XVIe et XVIIe siècles

Résumé

L'essai s'occupe d'un chapitre peu exploré des rapports entre l'Italie et la Transylvanie, notamment des rapports de la Principauté de Transylvanie et de la Principauté de Mantova, à la base de sources d'archives principalement de Mantova, de Vienne et de Budapest, jusqu'ici inconnues. L'auteur s'occupe du rôle de la Transylvanie, dans les cadres des processus européens, au tournant des XVIe et XVIIe siècles, dans les années de la guerre de quinze ans, et il s'occupe également du rôle militaire et diplomatique des princes Gonzaga - qui profitaient de la rivalisation de l'empire et de la papauté - dans la région centrale de l'Europe de l'Est. L'auteur fait connaître dans les détails, avec tous les rapports transylvaniens, l'activité de Ferrante Gonzaga (1550-1605), qui était capitaine suprême de la Haute-Hongrie, et avait un rôle important dans les événements militaires des années de 1601 et 1602. L'auteur s'occupe également des efforts de Vincenzo Gonzaga, prince de Mantova, menant une politique expansive, dynastique, pour l'acquisition de la régence de Transylvanie. En face des archiducs Habsbourg, qui rivalisaient l'un avec l'autre, Vincenzo Gonzaga luttait également pour l'acquisition du haut commandement de Hongrie, comme un rival égal aux autres. L'essentiel de son projet était de combiner le haut commandement avec la direction de deux parties du pays: la Haute-Hongrie et la Transylvanie, qu'il voulait diriger avec les attributions d'archiduc, par des gouverneurs. Mais, en 1602, l'affaire de la régence de Transylvanie était rayée de l'ordre du jour, parce que l'empereur Rodolphe utilisait les Gonzaga pour renforcer ses positions de Hongrie, contre l'archiduc Matthias, mais ce n'était plus dans son intérêt qu'il leur donne des positions gouvernementales importantes et qu'ils puissent avoir une influence trop grande dans la région.

Dans l'appendice, l'auteur fait connaître la lettre (jusqu'à maintenant inédite, en langue italienne) du prince Vincenzo Gonzaga pour l'ambassadeur de Mantova, au sujet de la régence de Transylvanie, qui date du 15 septembre 1601, et a été écrite au camp sous Kanizsa.

Tamás Kruppa

PLÄNE ZUR ERGATTERUNG DES GOUVERNEURSAMTES VON SIEBENBÜRGEN
IN DEN JAHREN 1601-1602

Die Beziehungen Siebenbürgens und der Gonzaga-Dynastie
an der Wende des 16-17. Jahrhunderts

Resümee

Die Studie beschäftigt sich mit einem, früher nur wenig Beachtung gefundenen Gebiet der italienisch-siebenbürgischen Beziehungen, nämlich mit denen zwischen dem Fürstentum Siebenbürgen und dem Herzogtum Mantua, aufgrund von unbekannten, originellen Archivquellen - vor allem aus Mantua, Wien und Budapest. Sie behandelt im Rahmen der europäischen Vorgänge die Rolle Siebenbürgens an der Wende des 16-17. Jahrhunderts, in den Jahren des Fünfzehnjährigen (oder langen Türken-) Krieges, sowie die militärische und diplomatische Tätigkeit der Herzogen von Gonzaga im mittel-osteuropäischen Raum, die sie zu verwirklichen suchten, indem sie die Rivalität des Kaisertums und des Papsttums ausnutzten. Die Studie macht uns mit der Tätigkeit - und den Bezügen dieser zu Siebenbürgen - des Oberkapitäns von Oberungarn Ferrante Gonzaga (1550-1605) bekannt, der in den Kriegseignissen der Jahre 1601-1602 eine Schlüsselrolle gespielt hatte, und zeigt die Bestrebungen des Herzogs von Mantua, Vincenzo Gonzaga, der, um die Ergatterung des Gouverneuramtes von Siebenbürgen, eine expansive, dynastische Politik verfolgte. Vincenzo Gonzaga stieg - gegenüber den miteinander wetteifernden Erzherzögen des Hauses

Habsburg – als gleichrangiger Gegner um das Erringen des Oberbefehls in Ungarn ins Rennen. Der wichtigste Teil seines Planes war die Verknüpfung der beiden Landesteile – Oberungarn und Siebenbürgen – durch die Direktion des Oberbefehls; die beiden Teile wollte er durch den Wirkungskreis eines Erzherzogs und auf dem Wege von Statthaltern regieren. Die Angelegenheit des Gouverneursamtes von Siebenbürgen wurde jedoch 1602 von der Tagesordnung genommen, weil Kaiser Rudolf zwar die Gonzagas Erzherzog Matthias gegenüber zur Stärkung seiner Position in Ungarn verwendet, aber kein Interesse mehr daran gehabt hatte, dass er ihnen Regierungssämter übergibt, die ihnen so zu übermäßig großem Einfluss in diesem Raum verhilft.

Im Anhang der Studie veröffentlicht der Verfasser den in italienischer Sprache, am 15. September 2001 im Lager unter Kanizsa/Kanischva verfassten Brief des Herzogs Vincenzo Gonzaga an den Gesandten von Mantua in der Angelegenheit des Gouverneursamtes von Siebenbürgen.

Тамаш Круппа

ПЛАНЫ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ТРАНСИЛЬВАНСКОГО ГУБЕРНАТОРСТВА В 1601-1602 ГОДАХ

Связи Трансильвании и династии Гонзага на переломе XVI-XVII веков

Резюме

Статья посвящена одной из областей венгеро-итальянских связей, которой ранее уделялось мало внимания, а именно связям Трансильванского княжества и герцогства Мантуя. Автор использует при этом неизвестные до сего времени оригинальные архивные источники главным образом материалы из архивов Мантуи, Вены и Будапешта. Автор статьи в рамках освещения исторических процессов рассматривает роль Трансильвании на рубеже XVI и XVII столетий, в годы пятнадцатилетней войны, а также анализирует вопросы военной и дипломатической деятельности герцогов из династии Гонзага, использовавших соперничество монаршего кайзера и папства в Центрально-Восточной Европе. В статье детально рассматривается деятельность верховного главнокомандующего Северной Венгрии Ферранте Гонзага (1550-1605), игравшего ключевую роль в военных событиях 1601-1602 года, а также ее последствия, сказавшиеся на положении Трансильвании. Автор уделяет серьезное внимание также стремлениям мантуанского герцога Винченцо Гонзага, проводившего экспансивную династическую политику, преследовавшую целью заполучение губернаторства в Трансильвании. Винченцо Гонзага как равноправный партнер выступал в противовес эрцгерцогам Габсбургской монархии, соперничавших за получение ранга верховного главнокомандующего Венгрии. Основной целью его замысла было объединение посредством своего правления двух регионов страны: Северной Венгрии и Трансильвании, которыми он намеревался править посредством наместников с компетенцией верховного главнокомандующего. Однако вопрос о губернаторстве в Трансильвании был снят с повестки дня, так как кайзер Рудольф хотя и использовал династию Гонзага в противоборстве с эрцгерцогом Матвеем в целях укрепления своих позиций в Венгрии, однако он не был заинтересован в том, чтобы уступить Гонзагам важные государственные посты в Венгрии, чтобы они смогли оказывать слишком большое влияние в этом регионе.

В приложении к статье автор публикует до сего времени не изданное письмо на итальянском языке, написанное герцогом Винченцо Гонзага мантуанскому послу по делу губернаторства в Трансильвании, которое было датировано 15 сентября 1601 года и было написано из военного лагеря из-под Канижа.